



Ons leven in God

<https://hdl.handle.net/1874/233900>

GESCHRIFTEN UITGEGEVEN VANWEGE DEN
NEDERLANDSCHEN PROTESTANTENBOND.

I.

ONS LEVEN IN GOD

DOOR

Dr. H. OORT,

Hoogleeraar te Leiden.

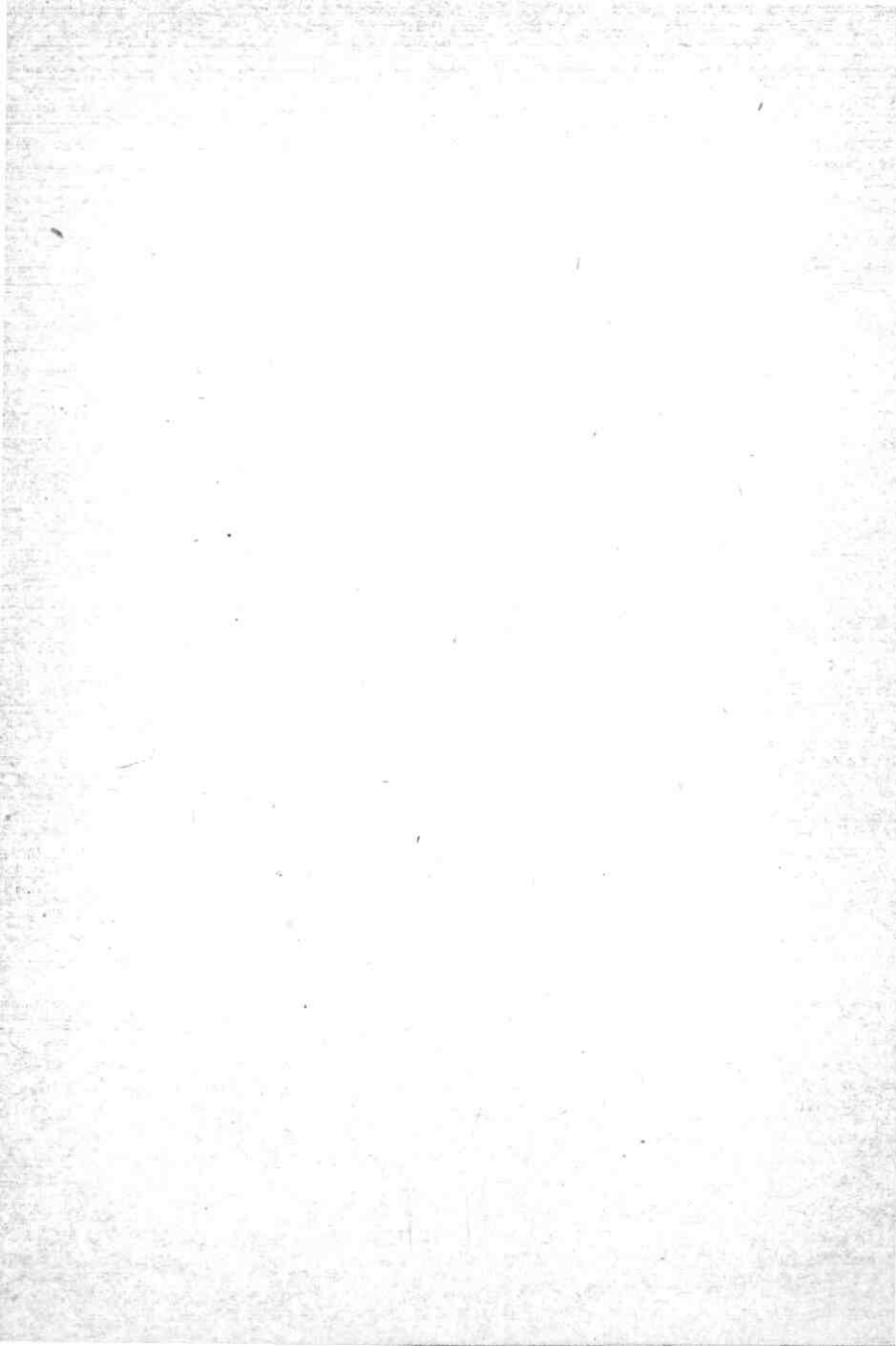
DERDE DRUK.

ASSEN.
L. HAN S M A.
1904.

mm 010413

Kast 434

Pl. H N^o.13



ONS LEVEN IN GOD.

434.86.13

GESCHRIFTEN UITGEGEVEN VANWEGE DEN
NEDERLANDSCHEN PROTESTANTENBOND.

I.

ONS LEVEN IN GOD

DOOR

Dr. H. OORT,



Hoogleeraar te Leiden.

DERDE DRUK.

ASSEN.
L. H A N S M A.
1904.



VOORREDE.

In 1897 stelde ik eene Geloofsbelijdenis op, die door de „Vereeniging tot verspreiding van stichtelijke blaadjes” bij van Holkema & Warendorf te Amsterdam werd uitgegeven. Toen nu de Commissie van den Nederlandschen Protestantenvbond die belast was met het uitgeven en verspreiden van geschriften voor het Nederlandsche volk over godsdienstige en zedelijke onderwerpen, mij verzocht zulk een geschrift te leveren, bood ik haar aan, die Geloofsbelijdenis uit te werken. Zij nam dit aan. Ziedaar de oorsprong van dit boek.

Onder uitwerking dier belijdenis versta ik het volgende. Vooreerst toelichting der vragen en der antwoorden door redeneeringen en voorbeelden. Voorts handhaving van den inhoud tegen bedenkingen. Eindelijk aanwijzing van de verhouding dier belijdenis tot de geestelijke stroomingen van onze omgeving.

Den vorm van vragen en antwoorden heb ik behouden. Het is waar, hij brengt een gevaar mede; dit, dat geestverwanten, de toelichting slechts ten halve begrijpend en beamend, zich neerleggen bij de slotsom, in de antwoorden uitgesproken, en meenen het na te weten, tevreden met die waarheden in hun geheugen te kunnen ebergen, om ze te gebruiken wanneer zij ze behoeven. De schade hierdoor wellicht aangericht is onvermijdelijk en betrekkelijk gering.

Er staat eene winst tegenover. Een groot gevaar voor ons innerlijk leven is dat wij niet omlijnen wat wij voelen en denken, ons tevreden stellende met zwevende beelden, vage indrukken, die wij niet in staat zijn te doen herleven wanneer ze ons het meest te stade zouden komen, ten dage der smart of der verzoeking. Eene waarheid in een passenden vorm gebracht komt ons lichter voor den geest dan eene redeneering, en de catechismus-vorm geeft dus een houvast aan hem die zich door het boekje leiden laat.

Deze vorm maakt ook dat ik niet verplicht ben het onderwerp te behandelen volledig en stelselmatig, zooals het voor geleerden zou noodig zijn, maar dat ik het mag doen enkel met het oog op de

behoefden van denkende tijdgenooten, het eene stuk uitvoeriger dan het andere, naar den eisch der praktijk.

Het natuurlijk gevolg van het vragen met „gij”, en het antwoorden met „ik” is, dat ook bij de daarop volgende bespreking dikwerf de eerste persoon enkelvoud wordt gebruikt, soms vervangen door „wij” of „de menschen”. In die afwisseling ligt geenerlei bedoeling: het eene deel van dit boek bevat niet meer eene bekentenis of belijdenis van den schrijver dan het andere.

Gelijk zich liet verwachten, heb ik in de vragen en antwoorden der „Geloofsbelijdenis” veel gewijzigd; niet omdat mijne zienswijze in de laatste vier jaren merkbaar veranderd is, maar omdat bij de uitwerking bleek dat sommige vragen liever moesten gesplitst, andere vereenigd worden; eenige antwoorden konden worden verkort, terwijl bij andere uitbreiding verkieslijk was; herhalingen moesten hier en daar vermeden, enkele leemten aangevuld worden.

Moge deze poging om ons leven in God te beschrijven sommigen rijker in Hem maken!

LEIDEN, Jan. 1902.

H. O.

I. Wat is uw grootste geluk?

Mijn grootste geluk is het zien van God.

Alle menschen zoeken geluk. Zelfs zij die in ziekelijke toestand zich zelven kwetsen en pijnlijke wonden gedurig openrijten doen dit omdat zij óf daarin een genot vinden, óf meenen zóo een grooter heil te verdienen dan zij prijsgeven. Hoe moedwillig wij ook vaak ons eigen geluk verstoren, niemand wil zich zelven opzettelijk rampzalig maken. Doch zeer verschillend is de aard der vreugde die de menschen begeeren, en zeer uiteenlopend zijn de wegen waarlangs zij haar zoeken te verkrijgen. Men zou de menschen kunnen schatten naar hunne dierbaarste begeerten, en zij zouden hun eigen oordeel uitspreken door hun antwoord op de vraag waarin hun grootste geluk was gelegen — indien dit antwoord slechts volkomen waar was. Maar wij kennen ons zelven gebrekkig en zouden ons in ons antwoord licht te goed of te slecht maken. Anderen beoordeelen ons somtijds juister dan wij ons zelven doen.

Wij smaken allerlei geluk.

Vooreerst zingenot. Of moeten wij het woord „geluk” te hoog achten voor lichamelijke geneugten? Valt niet over een woord, eene onderscheiding makende die in het spraakgebruik niet leeft, en waarmede wij toch geen ernst zouden maken. Luidt niet het bekende spreekwoord: Gezondheid is de grootste schat — en wordt daarin niet een ontegenzeggelijke waarheid

uitgesproken? De grootste schat moge zij niet zijn, de Satan in het boek Job heeft geen ongelijk wanneer hij tot Jahwe zegt: Draagt de vrome lijder alles zonder morren, tast zijn lichaam eens aan, en gij zult iets anders zien! Een geregelde, krachtige bloedsomloop, eene onbelemmerde ademhaling, een sterk zenuwgestel, eene gezonde spijsvertering, het vrij gebruik van al onze zintuigen, geenerlei pijn voelen — wat een geluk ligt daarin! Al wie eene belangrijke stoornis ondervindt, beseft hoe heerlijk het is gezond te zijn. En de groote rol die de wensch naar bevrediging van de zinnelijke neigingen in der menschen leven speelt toont, hoe hoog zij die bevrediging stellen.

Vraagt men de menschen, wat naast gezondheid de meeste waarde heeft, men zal licht hooren: zijn dagelijksch brood te hebben, liefst wat ruim. En zij hebben gelijk. Ei, mijn geestelijke vriend, meesmuil niet, zeggende: Dat behoort toch slechts tot de dingen die door de wisseling van het lot worden gegeven en ontnomen, de tijdelijke gaven waarmee de mensch rampzalig, waarzonder hij gelukzalig kan zijn. Volkomen waar. Wees echter niet overgeestelijk, maar een natuurlijk, oprecht, gezond mensch. Wanneer geldzorgen nijpen, blijft onze stemming bezwaarlijk zonnig, en honger is een scherp zwaard, dat niet alleen het lichaam doorsnijdt, maar ook hooger leven vaak verstoort. Beneden zeker peil van welstand kan zedelijkheid noch godsvrucht tieren. En wie weet niet, welk een bron van geluk eenige welvaart is? Het is niet alleen dat wij ons behoorlijk kunnen voeden en dekken, ook niet dat wij ons

allerlei boven het noodige kunnen verschaffen tot streeling der zinnen, maar den onzen het hunne te kunnen geven, onbezorgd te zijn voor den komenden dag, niet afhankelijker van andere menschen te wezen dan zij van ons, in staat te zijn onze naasten bij te staan. Alleen een kortzichtige schimpt op het geld als het aardsche slijk. Wij zullen de vierde bede maar niet uit het „Onze Vader” schrappen, liever recht dankbaar zijn als wij hebben wat wij behoeven.

Wie meent onverschillig te zijn voor eer bij de menschen bedriegt zich zelve zeer. In niet geringe mate toch verhoogt het ons levensgeluk dat wij te goeder faam bekend zijn bij hen met wie wij verkeerden. Verbeeldt u dat ouders hunne kinderen verboden bij ons aan huis te komen, dat men zich schaamde in ons gezelschap gezien te worden, dat met ons bevriend, zelfs bekend te zijn eene bedenkelijke zaak werd gerekend. Wat een ongeluk! Een goeden naam te hebben is een zegen.

Nog heel wat meer bronnen van geluk vloeien voor den mensch. Of is het geen voorrecht iets te weten van de wereld rondom ons en in ons, iets te begrijpen van den samenhang der verschijnselen; nog meer — werkende en denkende, eenigermate te peilen wat ons onbekend en geheimzinnig was? Is het geen genot zijn hart op te halen aan de heerlijkheden der natuur of aan hetgeen een kunstenaar heeft geschapen in woorden, tonen, lijnen, kleuren; nog meer — zelf iets schoons te scheppen? Is het geen bron van vreugd ons dagelijksch werk te mogen doen, niet omdat wij er ons brood mee verdienen, maar omdat

wij er hart voor hebben en vermaak scheppen in de vruchten van onzen handen- of hersenarbeid?

Niet licht zal iemand die de zegeningen welke wij kunnen genieten optelt een goed „te-huis” vergeten. In het spreekwoord „Oost, West, Thuis best” wordt dankbare erkenning van genoten zegen uitgedrukt. Hetzij men dien als kind ondervindt als echtgenoot of als bemind huisgenoot, ergens een plaats te hebben waar men volkomen op zijn gemak is, waar men zich aangenaam gestreeld voelt door de omgeving, waar — wij hebben er geen betere uitdrukking voor dan die welke ons alles zegt — waar men thuis is, dat is een groot geluk.

Meer nog! Een bron van reine vreugd is het gedreven worden door de begeerte een goed mensch te zijn en trouw onzen plicht te vervullen. Niet tevreden met wat wij te dezen bereikt hebben, steeds te streven naar hooger, wanneer die heilige aandrift in ons is, bezitten wij een bron van frischheid en kracht.

Hooger op nog! Een leven van teedere, verstandige, werkzame liefde te leiden, altijd vervuld te zijn van den lust om menschen te helpen, op het hart te dragen de belangen van betrekkingen, vrienden, zieken, armen, kinderen — dat is heerlijk. Rijk is het leven van hen die van liefde vervuld zijn. Zelf bemind te worden moge streelend zijn, anderen te beminnen maakt nog veel blijder. Is iets hoogers denkbaar?

Ja, zeer zeker.

Dat vele der genoemde genietingen slechts een schraal en vluchtig genot opleveren weet ieder mensch van eenige levenservaring. Al wat de zinnen streelt

voldoet noode eene korte wijle. Wij genieten het dankbaar, maar een dwaas die er zijn geluk in vindt! Het bezit van geld en eer laat onze ziel arm; zij verhongert er bij. Edeler genoegens, die welke onze ziel raken, maken hen die er vatbaar voor zijn rijker; met kennis en kunst kan men het lang doen; sommigen zijn er levenslang mee tevreden. Doch op den duur voldoen zij niet. Vroeg of laat komt de ontgoocheling. Wij weten bitter weinig, stuiten bij nadenken ras op ondoorgrondelijke raadselen, beseffen steeds duidelijker dat wij altijd zeer arm in kennis zullen blijven. De kunstenaar voelt hoe verder hij komt te dieper zijn onmacht, niet slechts om de hoogste waarheid uit te drukken, maar zelfs om weer te geven wat hem voor den geest zweeft. En wat het ergste is, reeds voordat de ouderdom het vermogen om te scheppen, ja om te waardeeren, doet afnemen, maakt de vraag: Waartoe dient dat alles? den geleerde en den kunstenaar, indien hij er geen antwoord op weet, ongelukkig.

Maar een leven van liefde dan, gepaard aan de ernstige begeerte zelf goed te zijn, is dit niet voldoende voor ons? Neen, zelfs dit, hoe kostelijk en zeldzaam ook, zelfs dit nog niet. Wij leggen er geen nadruk op, hoeveel teleurstellingen deze hooge neigingen hun die er door gedreven worden berokkenen: ieder kent ze. Niets natuurlijker in een mensch wien een beeld der zedelijke volkomenheid voor oogen staat dan de verzuchting: ik ben toch een gebrekkig schein! En wat het liefdeleven betreft, reeds de ondervinding baart smart dat wij weinig kunnen doen om het leed onzer medemenschen weg te nemen en hen

werkelijk gelukkig te maken. Ook dringt zich, evenals bij den mensch van kennis en kunst, bij den liefderijke vroeg of laat de vraag op: Waartoe dienen al mijne pogingen? en zij wordt niet voldoende beantwoord door verwijzing naar de vreugd die men verschaft en het leed dat men lenigt.

Wat ons — waarin wij ons geluk ook zochten — vooral doet uitzien naar iets hoogers en beters is het besef dat elk eindig doel ons onvoldaan moet laten. Mij zelve in eenigerlei opzicht te volmaken is eene zaak van hooge beteekenis; maar ten slotte ben ik toch slechts een gebrekkig schepsel, dat ook bij de hoogste ontwikkeling een beperkt wezen blijft, en dat zijn onze medemenschen, ieder voor zich en allen te zamen, ook. Ja, ook allen te zamen. Zelfs het werken voor de maatschappij, het menschedom, het Godsrijk op aarde, is een eindig, beperkt doel. Geen onzer medemenschen is de toewijding van ons geheele hart waard; dat zijn zij allen te zamen niet; want wij zijn geschapen voor het oneindige.

Daarom ligt ons grootste geluk in het zien van den Oneindige, van God.

2. Wat verstaat gij onder het zien van God?

Onder het zien van God versta ik het leven in het bewustzijn dat er een oneindig wezen is, waarmee ik geestelijk verwant ben en in nauwe betrekking sta.

De uitdrukking „God zien” voor het hoogste geluk is ontleend aan het beroemde woord (Matth. 5 : 8): Zalig zijn de reinen van hart; want zij zullen God zien. Zij is overgenomen uit ettelijke plaatsen in het Oude Testament, waar den vromen wordt toegezegd dat zij God zullen aanschouwen (b.v. Job 33 : 26). Trouwens, ook bij andere volken dan bij Israël werd het zien van de goden of van een god een zeer begeerlijk goed geacht, alleen voor enkele uitverkorenen weggelegd. Is dit volkomen verstaanbaar als men denkt aan goden die met de oogen des lichaams kunnen waargenomen worden, wanneer men bij God aan een onzienlijk, geestelijk wezen denkt, behoeft de uitdrukking toelichting, omschrijving.

Zullen wij ze door eene andere vervangen? Wij hebben de keus uit verscheidene, door de vromen van verschillende tijden en volken gebezigd, als: wandelen voor Gods aangezicht, verkeereren met Hem, in zijne tent wonen, vol zijn van God, Hem genieten, leven in Hem. Altemaal beeldsprakige zegswijzen, die toelichting vereischen. Dit was te verwachten.

Met het woord „God” geven wij weer het allerheerlijkste dat wij ons denken kunnen, dat wat alleen

aanbiddenswaard is; en hoe zouden wij in staat zijn het allerhoogste, op welk gebied ook, iets dat, omdat het het allerhoogste is, met niets vergeleken kan worden, naar waarheid te omschrijven en onze betrekking daartoe in woorden uit te drukken? Al wat wij van God zeggen is en blijft eene zeer gebrekkige poging om onder woorden te brengen waarheden die wel in ons leven, maar wier diepte wij slechts ten deele peilen.

Eéne uitdrukking voor het hoogste geluk is er waartegen wij elkaar moeten waarschuwen, het is deze: het geloof in God. Goed verstaan is het volkomen waar dat een geloovige te zijn het edelste geluk, ongeloof de bron van het grootste onheil is; maar meestal wordt dit zeer slecht verstaan. Wáár is het wanneer „gelooven” beteekent: zich overgegeven hebben, zich wijden aan God, Hem volkomen vertrouwen. Doch meestal denken wij onwillekeurig bij „gelooven” aan het koesteren van eene overtuiging, het aanhangen van eenige denkbeelden. Aan die verstandelijke opvatting van het woord „gelooven” heeft reeds het Nieuwe Testament schuld, dat op vele plaatsen (b.v. Hebr. 11 : 1) tot het wezen van het geloof rekent een voor-waar-houden van bepaalde denkbeelden over onzienlijke dingen: Gods bestaan en wezen, de schepping der wereld door Hem, de betrouwbaarheid zijner beloften en bedreigingen; terwijl daarnevens het geloof in Jezus Christus, d. i. mede eene overtuiging aangaande hem, als noodzakelijk ter zaligheid wordt aangeprezen. Dit wanbegrip heeft in de Christelijke Kerk alle eeuwen door onnoemelijk veel kwaad gesticht; in het Protestan-

tisme nog meer dan in de Roomsche Kerk. Hier toch was en is wel de belijdenis dat men de leer der Kerk als de ware erkent de onmisbare voorwaarde om tot de sacramenten toegelaten te worden en het hemelsche heil te beërven, maar onder de Protestanten wordt aan het bezit der ware leer vaak zooveel waarde gehecht, dat het den schijn heeft alsof dit reeds op zich zelf het hoogste geluk is. Zoo wordt het godsdienstig leven dor.

Vraagt men, of niet aan alle verkeer met God een denkbeeld over Hem, bewust of onbewust, ten grondslag ligt, dan is dit zeker te beamen. Doch dit sluit niet in zich dat wij altijd weten wat in ons omgaat. Wij loopen groot gevaar in onze belijdenis óf ver te blijven beneden onze gezindheid en ons gevoel — dan zijn wij beter dan onze leer, óf heerlijke waarheden te belijden die niet inderdaad in ons leven — dan is onze leer beter dan wij zijn en verbeelden wij ons slechts God te bezitten.

Daarom spreek ik niet bij voorkeur van „gelooven in God”, al kunnen wij de uitdrukking gebruiken, maar bezig liever woorden die wijzen op eene richting der ziel, eene gezindheid, eene stemming; en wanneer wij trachten bij benadering weer te geven, welke opvatting van Gods wezen en werk daarin ondersteld wordt, moeten wij steeds bereid zijn die denkbeelden voor betere te verwisselen, daar wij innig overtuigd zijn, hoe gebrekkig al onze pogingen zijn om geestelijke dingen onder woorden te brengen.

Wanneer ik zeg dat ik met God verwant ben of met Hem in nauwe betrekking sta, dan duid ik daarmee aan dat God niet een wezen is dat buiten

mij staat, uit de verte mijn lot bestiert en mij bevelen geeft, maar dat Hij het licht mijner ziel, mijn leven is. Mijn leven, ja; ons eigenlijke, ware leven toch is niet dat hetwelk wij leiden door adem te halen en ons te voeden; reeds dat hetwelk wij leiden door denken, voelen, liefhebben, al wat goed is najagen raakt veel meer onze persoonlijkheid; welnu, dat alles, dat denken, dat voelen, dat liefhebben, die zucht tot zelfvolmaking, geheiligd en samengeknoopt door ons bewustzijn „godskinderen” te zijn, bestemd voor wat oneindig en eeuwig is, dat is ons leven in God, of, wat hetzelfde is, Gods leven in ons.

Om dit zoo goed mogelijk weer te geven, heeft men wel eens God „het ideaal” genoemd. Het zij zoo! Indien men onder dit woord slechts niet verstaat het beeld van menschelijke volkomenheid dat wij ons vormen, en dat alleen bestaat voor zoover wij het vormen, dat dus min of meer edel wordt naarmate wij dalen of rijzen, ja, dat met ons wordt en vergaat. Neen. Is God het ideaal, dat ideaal wordt niet door ons gemaakt, maar integendeel, het trekt, grijpt, vormt, i. é. w. maakt ons. God bestaat en werkt onafhankelijk van onzen wil of onwil, ons vermogen of onvermogen om met Hem te leven. Wel verre van vrucht der verbeelding, ook der zuiverste en heiligste verbeelding, te zijn, is God het allerwezenlijkste dat bestaat; waartegenover de geheele stoffelijke wereld waarin wij verkeereren slechts schijn is; Hij is het ware leven van ons en van de geheele wereld. In dien zin zijn wij „van Gods geslacht”.

3. Wat houdt het in, God den Oneindige te noemen?

Als ik God den Oneindige noem, dan bedoel ik daarmede dat Hij, door tijd noch ruimte omschreven, de eenige is in hemel of op aarde waaraan ik mij geheel wijden kan.

Niets is natuurlijker dan dat de menschen, zich afhankelijk gevoelende van hogere machten, geneigd daarvoor te vreezen of daarop te vertrouwen, zich die machten voorstellen als eindig, gebonden aan bepaalde plaatsen, beperkt in vermogen, onderhevig aan menschelijke aandoeningen, vergankelijk zelfs. Zeg aan een kind dat God niet op eene bepaalde plaats woont en geen lichaam heeft, en het komt dra tot het besluit: dan is God niets. En ook wij, die hebben leeren nadenken over dergelijke dingen, wij moeten erkennen dat woorden als eeuwig en alomtegenwoordig voor ons grootendeels klanken zijn, en wij ons van een oneindig wezen hoegenaamd geen denkbeeld kunnen maken. Wij zeggen met die woorden wel wat God niet is, maar zijn wezen, ook bij benadering, beschrijven dat doen wij daarmede niet; dat kunnen wij niet doen, omdat ons denkvermogen zoover niet reikt.

Toch hebben onder allerlei volken reeds eeuwen vóór Chr. de vroomste en diepst denkende menschen getracht zich te verheffen tot het denkbeeld: mijn God is de Eenige; er is slechts één God, die alles omvat en alles doet, dus de alleen aanbiddenswaardige is. Kostte het zelfs dien voortreffelijksten menschen veel moeite deze opvatting te veroveren, vast te houden,

zoo goed zij konden onder woorden te brengen, aan te bevelen, geen wonder dat de meesten hen niet konden volgen, en het nog niet kunnen. Al belijden het Jodendom, de Islam en het Christendom dat er slechts één God is, in het Christendom vooral is het er zeer verre vandaan dat met die belijdenis ernst gemaakt wordt.

De Roomsch-katholieke Kerk predikt de eenigheid Gods, maar beveelt nevens den Oneindige vele goddelijke wezens haren leden ter vereering aan. In haar hemel troont Maria „de Moeder Gods”, die als voorspraak bij haar Zoon groote macht oefent en nooit vergeefs wordt aangeroepen, en nevens haar tal van Heiligen, mannen en vrouwen, wier aantal op het machtwoord van den paus nog steeds toeneemt, en die de eerbiedige hulde welke zij van de geloovigen ontvangen niet onbeloond laten: hunne voorbede werkt bij God veel uit. Dit veelgodendom wordt door de onderscheiding van „aanbidding”, die alleen aan God toekomt, en „vereering”, die aan Maria en de Heiligen ten deel valt, niet dan in naam bedekt.

Kleine goden worden door kleine middelen gediend; zoo komt het dat allerlei uitwendige handelingen met die heiligenvereering eene groote plaats in het godsdienstig leven der Roomsch-katholieken innemen; de Oneindige is niet gediend met waskaarsen, geschenken en tal van gebeden, maar Maria en de Heiligen verleen en daarvoor wel hun bijstand.

Geërgerd door die schromelijke krenking van Gods eer, keeren zich de Protestanten met verontwaardiging van dat alles af; maar daarmee zijn zij nog niet in staat zich te houden aan het grootsche denkbeeld

der oneindigheid en eenigheid Gods. Hieraan doet onder hen, evenals in Rome's Kerk, de Christusverering grooten afbreuk. Zij is zeer oud. Reeds in de boeken des N. T.s, waar aan Jezus van Nazareth eeretitels gegeven en eigenschappen toegekend worden die het menselijke ver te boven gaan, is de grondslag voor zijne vergoding gelegd. Was het Jodendom hiervan afkeerig, in de heidenwereld, aan allerlei veelgodendom gewoon, vond zij geen tegenstand. Integendeel. De godsdienstige behoeften der vroomste en diepst denkende menschen vonden geen bevrediging in de vereering van den God der Joden of van den een of anderen God der heidenen, al werd hij met den naam van „den Allerhoogste” getooid: hij bleef een wetgever, die uit de verte beloonend en straffend regeerde; en zij vroegen een God van nabij, een die medegevoel had met de zwakke, lijdende, zondigende menschen; zij vroegen om een redder, en dien vonden zij in Jezus. Hiermede nog niet voldaan, zochten zij naar een God die voortdurend zorgde voor zijne uitverkorenen, die in hen leefde en werkte, en zij vonden dien in den Heiligen Geest, den raadsman der vromen, eigenlijk God zelf voor zoover Hij woonde in hun hart. Dientengevolge ontstond in de eerste eeuwen van onze jaartelling het leerstuk der Drieëenheid of Drievuldigheid. Dit houdt in: er is slechts één God, waarin drie personen zijn, de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, welke drie onderscheiden zijn, niet in naam maar inderdaad en van eeuwigheid, alle drie God, terwijl er toch slechts één God is. Uit zielsbehoefte en denken geboren, heeft dit leerstuk aan veler behoeften voldaan en is van

harte aangehangen, hoe wonderlijk en tegenstrijdig het moge zijn. Bij zeer vele Protestanten treedt het echter gaandeweg op den achtergrond, terwijl er van overblijft eene hooge vereering van Jezus Christus, feitelijk vaak die van den Oneindige verdringend.

Niet toevallig dus, niet door menschelijke willekeur, heeft de Christusvereering zulk eene groote plaats in het godsdienstig leven der Kerk verkregen; en evenals de huldiging van Maria en de Heiligen tijdelijk voldoet aan de geestelijke behoeften van Roomsch-katholieken, zoo is de Christusdienst naar het hart van vele Protestanten. Zoowel met de vereering van Maria en de Heiligen als met die van den Christus kunnen goede, troostrijke en heiligende gewaarwordingen gepaard gaan. Maar ook de Christusvereering heeft schadelijke gevolgen. Het is toch niet de kloeke verkondiger der waarheid, de strijder voor Gods eer, dien men tot zijn God maakt, maar bij voorkeur de zondaarsvriend, de lijder voor Gods zaak, „het lam Gods dat de zonden der wereld wegneemt”, en hiermee hangt eene weeke, zoetelijke neiging des harten nauw samen.

Reeds wanneer wij *denken* aan den Oneindige, beseffen wij duidelijk, hoe moeilijk het is menschvormige voorstellingen te weren, neen, hoe wij zonder het te willen, omdat wij het niet laten kunnen, van Hem ons denkbeelden vormen die voor Hem te gering zijn. En dit beseffen wij nog dieper als wij trachten onder woorden te brengen wat wij gevoelen voor Hem. Spreken wij niet van zijn toorn, zijn liefde? Kennen wij Hem daarmede niet deugden, eigenschappen toe, alsof Hij een beperkt wezen was?

Bidden wij Hem niet om zijn heiligen geest, alsof Hij zelf niet in ons woont, maar Hij zijn geest buiten zich uitzendt? Wanneer wij ons trachten te verheffen tot God, te verkeereren met Hem, dan is zijne oneindigheid voor die gemeenschap een bezwaar, dat wij met moeite overwinnen. Wij begrijpen, dat sommige menschen hen benijden die hun god of hunne goden zooveel dichter bij zich hebben, omdat die goden zooveel eindiger, kleiner wezens zijn. Maar elke afgoderij brengt schade aan. Ook die welke vroom en innig is. Geen schepsel sta tusschen ons en God! Het grootste geluk is te vinden in het verkeer met Hem, met Hem alleen.

4. Hoe openbaart zich God aan U?

Daar God geest is, kan Hij door geen onzer zintuigen waargenomen worden en openbaart Hij zijn wil en gezindheid uitsluitend aan onzen geest.

Waar men eindige wezens, hetzij onder den naam van Goden, hetzij onder dien van Heiligen, vereert, gelooft men uit den aard der zaak ook dat zij zich in lichamelijke gedaante aan de menschen vertoonen kunnen, en dezen met de ooren des lichaams hun stem kunnen vernemen. Hoe verhevener de denkbeelden over de godheid worden, des te bezwaarlijker wordt het dit aan te nemen. Men gelooft dan, dat het voorrecht haar te aanschouwen slechts aan eenige uitverkorenen ten deel valt, dat het gevaarlijk is een god te zien, zelfs dat sterft wie God ziet, dat men Gods gedaante niet zien, maar wel zijne stem hooren kan; totdat men, in God den Oneindige aanbiddende, dit alles voor ongerijmd verklaart en al wat verteld wordt van menschen die God met de oogen gezien en van aangezicht tot aangezicht met Hem gesproken hebben voor fabelen houdt.

Onder Christenen bestaat het geloof dat men God zelve met de zintuigen waarnemen kan niet meer; maar de meening der Roomsch-katholieken dat Maria of de Heiligen aan de geloovigen kunnen verschijnen, en die der spiritisten, dat men door zinlijke middelen zich in betrekking kan stellen met geesten van afgestorvenen, hangen er nauw mee samen, zijn er een overblijfsel of herleving van.

Inmiddels kon en kan geen godsdienstig mensch nalaten zich het goddelijke, dat wat hij aanbidt, zoo goed hij kan voor te stellen. Hieraan danken de beelden hun oorsprong. Menschen zonder kunstvaardigheid krijgen een indruk van het goddelijke bij een steen, een boom, eenig voorwerp dat hun aandacht trekt en om de eene of andere reden de verbeelding prikkelt, een vuurvlam, een natuurverschijnsel, een hemellichaam. Als zij dan leeren teekenen, een figuur in hout snijden, een steenen of metalen beeld maken, vervaardigen zij godenbeelden. Uit den aard der zaak worden de voorstellingen aan de zichtbare wereld ontleend, aan de vormen van mensch, dier, hemellichaam, die of zoo getrouw mogelijk nagebootst of in grillige vormen nagevolgd worden, om het wezen der godheid en dat wat zij voor hare vereerders is weer te geven. Hierbij maakt men zich niet duidelijk, of die beelden de goden zelve zijn, dan wel hunne goed gelijkende afbeeldsels of zinnebeeldige voorstellingen.

Wat de Christelijke Kerk betreft, op schilderijen is God vaak afgebeeld als een bejaard man, naar Dan. 7 : 9; of als een grijsaard en daaronder een man met een kruis, de Christus, en de Heilige Geest in de gedaante van eene duif, naar Luc. 3 : 22, een beeld der Drieëenheid; ook wijst wel eens een oog in een driehoek op Gods alwetendheid. Maar terwijl deze voorstellingen geen aanleiding tot misbruik geven, is dit wel het geval met de beelden van Christus aan het kruis — het crucifix — van de Madonna en van de Heiligen, welke in de Rooms-katholieke Kerk zijn ingevoerd, ondanks den tegenstand van allen die onder den indruk verkeerden van het

verbod van beelden in het O. T., en den afkeer der Joden er van. Die beelden, en in de Grieksch-orthodoxe Kerk de schilderijen en teekeningen, welke daar de plaats der beelden innemen, geven tot grof bijgeloof aanleiding, daar zij door de onkundigenigte vereenzelvigd worden met de personen die ze voorstellen, en dus tot verlaging en verzinlijking van den godsdienst strekken.

Hierover gebelgd, hebben de Protestanten al wat zweemt naar een beeld uit hunne bedehuizen verwijderd en zich vergenoegd met de omschrijving van Gods wezen en werk in woorden, zonder steeds genoeg te bedenken dat ook deze eene afbeelding Gods zijn, die evengoed een afgod worden en even gevaarlijk misbruikt worden kan als een beeld van hout of steen. Beeldendienst en overschatting der omschrijving van Gods wezen en werk zijn loten uit één stam.

Zooals men tracht God en het goddelijke af te beelden, beproeft men ook op zinlijke wijze met Hem in verbinding te treden. Dit ziet men in de tooverij en waarzeggerij, die in geheel de oudheid een ontzaglijke rol heeft gespeeld en het in allerlei vormen nog doet.

Het wezen der tooverij en wichelarij is de poging om op de eene of andere wijze op den wil der godheid invloed te oefenen; de waarzeggerij, d. i. de kunst om de toekomst uit te vorschen, is er een uitvloeisel van; want de waarzegger is niet in de eerste plaats een man die een vaststaand raadsbesluit der godheid te weten komt en verkondigt, maar een die door zijne kunsten of zijn woord haar gunstig tracht te stemmen voor den persoon die haar raadpleegt. Hij die gelooft aan de mogelijkheid hiervan zoekt zoolang naar een godsman die hem eene gunstige godspraak

geven wil totdat hij eenen gevonden heeft, steunende niet zoozeer op diens kennis als wel op zijne goede gezindheid jegens hem en zijn invloed op de godheid.

Gaandeweg daalt onder beschaafde volken de waarzeggerij af tot de donkere hoeken der maatschappij, waar zij nog steeds onheil sticht. Maar de onware beschouwingen die er aan ten grondslag liggen leven voort in de leer van de sacramenten in de Roomsch-katholieke Kerk; daar deze de genade Gods niet afbeelden, maar meedeelen, en wel alleen door tusschenkomst van den priester, wiens gezindheid onmisbaar is voor de goede uitwerking der handeling.

Het meest springt dit in het oog bij het sacrament des altaars, waarin op het woord des priesters de ouwel in het lichaam van den Christus en de wijn in zijn bloed wordt veranderd, niet figuurlijk, maar feitelijk; zoodat na de wijding „ons Heer” tegenwoordig is en aangebeden wordt, en de geloovige, wanneer hij den ouwel gebruikt, het lichaam van Christus als elk ander voedsel in zich opneemt. Dit groote „mysterie“, het middelpunt der Roomsche godsvereering, is eene afbeelding van de waarheid dat de Christus, het goddelijke, niet buiten den mensch moet blijven, maar in hem worden opgenomen, één met hem worden, met hem leven. Dit schoone denkbeeld is door Rome in groven, zinlijken vorm gekleed en verlaagd tot een toovermiddel om den geloovige door des priesters macht eeuwig heil te verschaffen.

De bijgeloovige opvatting van de sacramenten is onder de Protestanten wel zeer verminderd, maar leeft nog in vele kringen voort, vooral in de waarde die aan den doop, door een geordend predikant en met

de rechte formule toegediend, gehecht wordt. Daarenboven is de macht die toegekend wordt aan het gebed, als zou men daarmede God kunnen vernurven, „verbidden”, en op den natuurlijken loop der omstandigheden invloed oefenen, eene schromelijke miskenning van het wezen des gebeds, in den grond der zaak een overblijfsel van het geloof in tooverij en dus eene ontheiliging van Gods naam.

Van al die bijgeloovigheden blijf ik ver, wanneer ik God zie op de eenige wijze waarop Hij gezien kan worden, met mijne geestelijke vermogens. Men wil God zien met de oogen des lichaams, zijne stem vernemen met de ooren des lichaams, zijne gemeenschap genieten met den mond, zijn wil leeren kennen door redeneeringen, altemaal — voor zoover niet overlevering en gewoonte eene groote rol in de vervulling der geestelijke behoeften spelen — omdat men Gods tegenwoordigheid in eigen ziel niet genoeg ondervindt, geen diepe indrukken ontvangt van zijne werking, niet innig leeft met den Oneindige en Onzienlijke, niet eenswillend is met Hem, de hoogste macht.

5. Wat verstaat gij onder Gods macht en waarom gelooft gij daaraan ?

Ik geloof dat wat God tot stand wil brengen, ondanks allen tegenstand, zelfs mede door dien tegenstand, tot stand komen zal. Dit mijn geloof steunt op de ervaring dat God onwederstaanbaar in mij werkt, en ontvangt steun door de waarneming dat de geheele schepping doelmatig is ingericht en rusteloos streeft van het lagere naar het hoogere. Omdat God de Almachtige is, leef ik te krachtiger naarmate ik mij meer voeg naar zijn wil.

Strijd tusschen elkaar weerstrevende krachten is overal, in de stoffelijke en in de geestelijke wereld, te bespeuren. Het allerbest neem ik dien waar in mij zelven. Tevreden met het heden ben ik nooit, en geen verbetering komt vanzelf tot stand. Dat God in mij leeft komt mij, zinlijk en gebrekkig schepsel, op velerlei leed te staan. Al wilde ik ook, ik kan dat goddelijke leven in mij niet wegedeneeren of uitroeien, en doet het zich krachtig gelden, dan heb ik een strijd te doorstaan, waarin het goddelijke vroeg of laat overwint. Wondervreemde ervaringen deed ik hierbij op. Niet alleen behaalt het geestelijke in mij op het zinlijke de zegepraal, het doodend of tot zwijgen brengend, maar de tegenstand zelf geeft een eigenaardigen vorm aan het goddelijke dat hem breekt. Ieder mensch heeft zijn eigen strijd, welks karakter, duur en zwaarte afhangen van zijne geaardheid en levensomstandigheden. Dienten-

gevolge is er eene oneindige verscheidenheid in ons geestelijk leven. Geen twee menschen, vooral geen twee geloovigen, zijn aan elkander gelijk; in tallooze eigenaardigheden verschillen zij van elkander. Daardoor is het leven, het meest in zijne hoogste en reinste uitingen, zoo bont en belangwekkend. Wij konden er toe komen te zeggen dat wij de kracht van den overwonnen tegenstand niet zouden willen missen, omdat die de zegepraal te schooner kleurt, indien niet de gedachte aan de ontroerende smarten die de zonde na zich sleept, de zonde, die eene zoo groote rol in dien tegenstand vervult, ons dat woord op de lippen deed besterven. Zoo vergenoegen wij ons met blijde te getuigen van Gods groote macht over ons.

Hoe meer wij de onweerstaanbaarheid van God in ons ervaren hebben, des te scherper wordt ons oog om hetzelfde in de schepping rondom ons op te merken. De denkende menschen zijn ten aanzien van Gods verhouding tot de stoffelijke wereld steeds twee kanten uitgegaan; of zij stelden dat God de geheele wereld, stof en geest, heeft geschapen, of dat de stoffelijke wereld zich, buiten Hem om, door naar vaste regels werkende natuurkrachten heeft ontwikkeld. Gelukkig kan ik Gods gemeenschap genieten zonder over dit, en menig ander vraagstuk, eene vaste meening te hebben veroverd. Doch bij al het geheimzinnige, voor ons verstand ontoegankelijke, dat ons omringt, is ééne opvatting der wetenschap stellig aan te nemen, dat al wat is uit een lagere toestand is ontstaan. Dit moge geschied zijn geleidelijk of met sprongen, hierin is veel onzeker, maar de waarheid zelve is onloochenbaar. Zoowel op

geestelijk als op stoffelijk gebied is het alsof een kunstenaar in weerbarstige stof tracht te verwezenlijken wat hem als ideaal voor den geest staat en dit met goed gevolg doet, maar vooralsnog steeds gebrekkig door den taaien weerstand dien de stof biedt. De kunstenaar is er en werkt voortdurend, en van waar ook de stof gekomen is, zij wordt gekneed. Onweerstaanbaar. Niet de stof beheerscht den geest, maar de geest de stof. De mensch heeft niet leeren zien omdat hij oogen had, maar de drang om te zien heeft het oog geschapen; hij heeft niet leeren hooren omdat hij ooren had, maar de geest die behoefte had aan een oor heeft het doen ontstaan; wij spreken niet omdat wij nu eenmaal de werktuigen daarvoor bezitten, maar de wensch om onze gedachten en gewaarwordingen mede te deelen heeft die organen in het leven geroepen en de taal geschapen. Voortdurend willen wij beter waarnemen, denken, ons uitdrukken, en daardoor wordt steeds ons denkvermogen veredeld en worden de hersenen voor dat werk geschikter gemaakt. De blinde voelt niet fijner omdat hij gevoeliger tastorganen bezit, maar hij ontvangt, hij schept zich geschikter middelen om door het gevoel waar te nemen dewijl hij aan die waarnemingen behoefte heeft. Wij noemen dat oefening; maar wij zouden ons niet kunnen oefenen, indien de geest in ons niet voortdurend werkte.

Altijd door openbaart zich de macht van een hoogen, onweerstaanbaren wil. Daarom is het voor ons van het hoogste belang dien wil te kennen. Wie de natuurwetten waarvan onze gezondheid afhangt in den wind slaat wordt ziek, wordt en blijft althans

niet zoo sterk en frisch als hij zou kunnen zijn. Zoo lijd ik ook schade, wanneer ik, op welk gebied ook, door onkunde, onmacht of onwil, niet gehoorzaam aan den wil van God, en leef ik te voller naarmate ik dien wil tot den mijnen gemaakt heb; totdat al wat daaraan weerstand biedt gebroken wordt.

6. Wat is de wil van God?

God wil in mij boven alles reinheid van hart.
God is heilig.

Het woord „heilig” past eigenlijk niet goed bij God. Het beteekent oorspronkelijk niet: zedelijk rein, maar: der godheid gewijd, en zoo wordt het nog gebezigd wanneer men zegt dat een priester een heilig man, de sabbat een heilige dag, het gebed eene heilige handeling is. Op de godheid overgebracht, beteekent het: ongenaakbaar. Maar in het spraakgebruik der meeste Christenen, met name der Protestanten, heeft „heilig” de beteekenis van zedelijk rein gekregen: een ontuchtige heilige b.v. klinkt hun niet alleen als iets ergerlijks, maar zelfs als iets tegenstrijdigs in de ooren. Zij noemen zoo iemand niet heilig. En als zij God den Heilige noemen, dan bedoelen zij daarmee dat Hij al wat zedelijk kwaad is haat en dat Hij zelf vlekkeloos is; zoodat wij nimmer aan Hem, den Alleen-aanbidswaardige, iets mogen of kunnen toekennen wat wij in ons zelve of elkander zouden afkeuren.

De oudheid dacht zoo niet. Bij Grieken en Romeinen verhaalde men zonder schroom van de goden en godinnen velerlei waarover menschen zich zouden schamen; zij staan in de zoogenaamde mythologische verhalen aan allerlei onzedelijkheid — drift, wraakzucht, leugen, ontucht en overspel — schuldig. Dat dit den goden, nog meer der Godheid, onwaardig was, hebben de beste heidenen gaandeweg

ingezien; maar nergens is dit in de voorchristelijke wereld zoo diep gevoeld, krachtig uitgesproken en algemeen erkend als onder Israël. Wanneer schrijvers in het O. T. aan hun god Jahwe iets toedichten wat in ons oog afkeurenswaardig is — bijvoorbeeld: toorn, wraak, zelfs bij wijlen oneerlijkheid — dan geschiedt dit omdat zij er geen kwaad in zagen; maar wat hun zondig toescheen in den mensch schreven zij aan God niet toe.

De Christenen evenmin. Maar wanneer hunne begrippen omtrent goed en kwaad gebrekkig zijn, zeggen ook zij van hun God wat bij hooger ontwikkeling zeer afkeurenswaardig is. Dit treedt vooral aan den dag in twee voorname leerstukken der Christelijke Kerken, in dat der verzoening door het bloed van Christus en dat der eeuwige verdoemenis.

Geheel het menschelijk geslacht — dit is de hoofdishoud van eerstgenoemd leerstuk — lag door Adams overtreding onder een ongelooftijk zware schuld als begraven, was „in Adam gevallen”; God kon, omdat Hij rechtvaardig is, die schuld niet vergeven voordat aan zijne gekrenkte eer of zijn geschonden recht voldaan was. Een offer moest vallen: de schuld worden betaald, voordat Hij kon vergeven. De Zoon Gods nu, de tweede persoon in de Drieëenheid, is om de verloren wereld te redden mensch geworden, en heeft in zijn lijden en sterven de straf gedragen die millioenen menschen rechtens moesten ondergaan. Zoo heeft God zijne betaling gekregen en kan Hij zaligen allen die door te gelooven in dien zoendood zich er de vruchten van toe-eigenen. Afgezien van andere, talrijke, bezwaren

tegen die voorstelling, een mensch die handelt zooals hierin God doet wordt door ieder weldenkende veroordeeld.

Hetzelfde geldt van het leerstuk der eeuwige verdoemenis. Het Protestantisme heeft de voorstelling dat God de zondaren na hun dood ter helle verwijst, om daar tot in eeuwigheid gemarteld te worden, van de Roomsche Kerk geërfd. Zij heeft haar nog grover gemaakt dan ze door Rome werd, en wordt, verkondigd. Volgens de leer van Rome toch is er niet alleen een hemel en een hel, maar nog eene derde plaats, het vagevuur, waarin een geloovig lid der Kerk van zijne zonden gereinigd wordt, totdat hij voor den hemel geschikt is. De Hervormers hebben om deugdelijke redenen het bestaan van dit vagevuur geloochend; want schandelijk was het misbruik dat er van gemaakt werd; de aflaathandel in de eerste plaats. Maar zoo kwamen zij er toe te verkondigen dat slechts een klein aantal menschen, de ware geloovigen of echt bekeerden genoemd, ten hemel gaan, terwijl verreweg de meesten voor altijd in de hel zullen lijden. Niet alleen treft dit lot alle heidenen, Joden en Mohammedanen, al hebben zij ook nooit van den Christus gehoord, alle ongedoopten, al zijn het ook pasgeboren kinderen — dit afschuwelijk denkbeeld hebben ze met Rome gemeen — maar ook alle onbekeerden of half bekeerden, welke gelegenheid zij al dan niet gehad hebben om God te leeren kennen; op één die zalig wordt gaan duizenden voor altijd verloren. God pijnigt zonder genade in het hiernamaals hen die hier het groote ongeluk hebben Hem niet te kennen en lief te hebben.

In die leerstukken hebben de ouden onloochenbare waarheden willen uitdrukken: het kwaad loont zijn meester, en niet alleen maait de mensch die zich niet naar Gods wil voegt zelf wat hij gezaaid heeft, maar onschuldigen lijden vaak met schuldigen; vaak ondervinden de edelste menschen de schande en schade door anderen verdiend, terwijl hunne gehoorzaamheid aan hunne omgeving en het nageslacht ten goede komt. Die waarheden zijn echter zoo averechts in die leerstukken opgenomen dat wij den menschen die ze aanhangen dit alleen daarom niet euvel duiden omdat zij veelal beter zijn dan hunne leer, en deze alleen aanhangen omdat zij dit voor plichtmatig houden. Zij is niettemin heilloos voor der geloovigen geestelijk leven.

God is heilig. Dat wat in mijne allerbeste en reinste oogenblikken mij voor den geest staat, dat is het wat God wil, dat is wat ik wensch dat steeds meer mij vervulle. Intusschen besef ik zeer wel dat ik niet dan gebrekkig weet wat goed is. Niemand is goed dan God alleen. Maar daar Hij in mij woont en ik voortdurend met Hem verkeer, zal Hij mij steeds beter openbaren wat waarlijk goed is, mij trekkend en prikkelend tot onverdroten inspanning. Zoo wordt mijn leven steeds rijker, en hoe reiner ik word, des te beter zal ik God zien.

7. Hoe is God jegens u gezind?

God maakt al zijne schepselen zoo gelukkig als waarvoor zij vatbaar zijn. God is liefde.

Ook in planten- en dierenwereld streeft alles naar zelfbehoud, rijker leven en vreugde, en keert alles zich af van wat schade aanbrengt en leed veroorzaakt. De menschen zijn voor een hooger levensgenot vatbaar dan plant of dier, maar ook zij in verschillende mate. Hoe minder de mensch ontwikkeld is, met te lager vreugd is hij tevreden; ja, de stompzinnige kan het genot niet smaken dat voor den fijnvoelenden, helder denkenden, krachtig levenden mensch onmisbaar is. Wij weten niet, in hoever ieder schepsel Gods, met name elk mensch, den aanleg in zich heeft voor het hoogste geluk. Maar dit weten wij: het is Gods wil dat ieder zoo gelukkig wordt als hij kan worden. Of koesteren wij niet eerbied voor de natuur? voelen wij niet mede met het dier? keuren wij niet af, tenzij hooger belang het vereischt, planten te vernielen en dieren te kwellen of te dooden?

God wil het geluk van den mensch, zooals een vader dat van zijn kind. Naar gelang van der menschen verschillende omstandigheden en houding jegens God noemen wij zijne liefde met onderscheiden namen. Wij spreken van zijne mildheid en onverdiende goedheid, wanneer wij denken aan de gaven waardoor ons leven veraangenaamd en verrijkt wordt, die ons als in den schoot geworpen worden, zonder dat wij er iets voor gedaan hebben. Van zijne ont-

ferming, wanneer wij zien op lijdens die door Hem worden getroost en kracht ontvangen om hun leed moedig te dragen. Van zijne genade, als wij bedenken, hoe Hij ons leidt en vormt, zich openbaart, ons geestelijke gaven mededeelt. Van zijn geduld of lankmoedigheid, wanneer het ons voor den geest staat dat, terwijl wij voor zijne stem menigmaal doof zijn en niet doen wat Hij wil. Hij toch blijft zegenen en roepen. Van zijne vergiffenis, wanneer ons te binnen komt, hoe Hij onze overtredding van zijne geboden niet beantwoordt met verwerping, maar met steeds nieuwe pogingen om ons geheel aan Zich te verbinden.

Zoo spreken wij alsof wij met een mensch te doen hebben; maar de hoofdzaak is de telkensterugkeerende ervaring dat eene onverkoelbare liefde in ons en voor ons werkt, wie wij ook zijn.

Wie wij ook zijn — dat is niet alleen om 't even van welke landaard, sekse of leeftijd, of wij rijk dan wel arm, vrij dan wel dienstbaar zijn, of welk ander uiterlijk onderscheid tusschen ons bestaat, maar ook onafhankelijk van onzen zedelijk-godsdienstigen toestand, onze daden en onze gezindheid.

Geene godsdienstige waarheid is zoo laat ontdekt, geene wordt nog zoo zelden beleden, zoo stout, ook door Christenen, geloofhend, zoo bezwaarlijk van harte aanvaard en in toepassing gebracht als deze. Geen wonder! het is de allerhoogste.

Onder alle oude volken werd een deel der menscheid voor minderwaardig beschouwd dan het overige: vooral de buitenlander dan de volksgenoot. Op zich zelf sluit dit niet in dat men die vreemden niet voor voorwerpen van de liefde der godheid hield. Maar

daar in de geheele voorchristelijke wereld de goden goden van bepaalde volken waren, is het natuurlijk dat zij die niet tot hun volk behoorden niet door hen beschermd werden, en dat, waar de volkshaat in het spel was, de vreemden, die vijanden der goden, werden gehouden voor wezens die ook door dezen gehaat werden. Zoo was het bij Israël. De heidenen waren zondaren, vijanden Gods, en de vrome Jood bad zonder schroom dat God zijn toorn over hen zou doen ontbranden en hen verdelgen; zij waren zonder twijfel prooi van het eeuwig verderf. Maar ook op den Israëliet die zwaar tegen de geboden Gods zondigde rustte diens toorn, niet te verzoenen dan in sommige gevallen door offers en bekeering, in andere niet dan door onheil en dood. Aan Gods recht moest voldaan worden. In het latere Jodendom, waaronder de leer van hemel en hel steeds meer ingang vond, was het geloof dat slechts weinigen gered werden, en verreweg de meesten verloren gingen, voor velen een schrikbeeld.

Nooit is het grootsche denkbeeld dat God ook den zondaar, zelfs den verst afgedwaalden, liefheeft, onafhankelijk van diens berouw of bekeering, zoo krachtig uitgesproken als in de drie eerste evangeliën bij monde van Jezus. Anders gezegd, nergens straalt zoo duidelijk het geloof door dat elk mensch — wie en wat hij ook zij — een tot geluk bestemd schepsel, een kind Gods is, als daar.

Het behoort volkomen bij het beeld van Jezus zelve, den zondaarsvriend.

Maar de Christenheid heeft dit niet begrepen en de liefde Gods beperkt tot de geloovigen in Christus,

predikend dat op hen die den Zoon ongehoorzaam zijn de toorn Gods rust. Die Christelijke beschouwing staat boven de Joodsche, in zoover het heil niet afhankelijk wordt gemaakt van 's menschen afkomst, maar van zijn gemoedstoestand en wil. Toch is de leer dat alle ongedoopten en ongeloovigen „kinderen des toorns” zijn eene grove miskennis der Blijde Boodschap van Gods liefde voor alle menschen.

In strijd met „de leer”, zijn vele Christenen ongenegen zulk eene beperkte liefde aan God toe te kennen; maar zij — laat ons gerust zeggen: wij, wij allen — hebben veel moeite vast te houden aan de onverkoelbare liefde Gods jegens menschen wier gedrag wij scherp moeten veroordeelen. Ons gevoel voor recht komt er tegen op. Diep geworteld is in ons het besef dat, wanneer het den brave goed en den deugniet slecht gaat, het is zooals het behoort: een voorspoedige zondaar stuit ons evenzeer als een vromelijder; wij willen dat de Albestuurder recht doe. Toch komt het beste in ons hiertegen op; altijd wanneer die zondaars menschen zijn die wij liefhebben; vaak ook als wij meenen te begrijpen hoe zij geworden zijn wat zij zijn. In die gevallen vragen wij geen recht, maar erbarming, liefde; en soms vragen wij met het oog op zondaars van wie wij niets weten dan hunne slechte daden: indien wij eens alles wisten, hun aanleg, hunne omstandigheden, zouden wij dan nog verlangen dat zij loon naar werken ontvingen? Zoo pleit ons hart in onze reinste oogenblikken voor de waarheid dat God liefde is voor alle menschen.

Er is een onuitsprekelijk groot geluk in zóó gestemd te zijn dat men dit gelooft.

8. Waarop rust uwe verzekerdheid aangaande God en zijne verhouding tot u?

Wat God voor mij is en ik voor Hem gevoel is evenmin door redeneeringen te rechtvaardigen als de weerkeeringe liefde tusschen twee menschen. Maar om zijne werking te begrijpen en zooveel mogelijk tegen ingebeelde zielsbehoeften en ziekelijke neigingen des gemoeds gevrijwaard te zijn gebruik ik, nadenkende over Hem, mijn verstand en zorg ik bovenal niets omtrent Hem aan te nemen waartegen mijn zedelijk gevoel opkomt. Zoo ben ik, zooveel in mijn vermogen is, waar.

In zijn geestig en diepzinnig sprookje „de Klok” vertelt Andersen van een geheimzinnig geluid, ver uit een bosch klinkend, vaak door stadsrumoer overstemd, maar dat niettemin altijd veler aandacht trok. Niemand had de plaats van de klok waaraan het ontlokt werd bereikt. Wel had menigeen er over gepraat en geschreven; maar de meesten van hen die het wondervol instrument gingen opzoeken waren niet verder gekomen dan bij een loods waarboven een geteerde klok zonder klepel hing. Een eindweg het bosch in stond een huisje, liefelijk door de natuur getooid, met een kleine klok, en nagenoeg allen die het op hun onderzoekingstocht zoover brachten waren tevreden dit gevonden te hebben. Slechts een tweetal uit een schaar pas als lidmaat aangenomen jonge lieden, een koningszoon en een doodarme knaap, drongen met ontzaglijke inspanning dieper het bosch

in en vonden, na moeite en zelfs gevaren getrotseerd te hebben, langs verschillende wegen, de plek waar de hemelsche klok weergalmde.

Bijtend is de spot op den naamgodsdienst der meeste menschen: zij zitten in een loods waarboven een geteerde klok zonder klepel; teeder de beschrijving van het vriendelijk huisje, met rozen getooid en met appelbloesems overregend, waar een fijne klok de lieden in den waan brengt dat zij het rechte hebben gevonden — godsdienstigheid uit de tweede hand; aandoenlijk juist de trek dat prins en arbeidersjongen niet in elkanders gezelschap het wondervol geheim vinden: ook hierbij gaan de wegen van arm en rijk gewoonlijk niet samen; treffend de hoofdwaarheid, hier dichterlijk geteekend: alle menschen hooren iets van Gods stem, velen gaan een eind op weg om er naar te luisteren, slechts weinigen hooren haar duidelijk.

Slechts weinigen? Dat is betrekkelijk. In alle tijden zijn er onder allerlei volken menschen geweest, die zelve Gods stem hebben vernomen en niet van hooren-zeggen wisten dat Hij is en wat Hij voor hen is. Er zijn mannen en vrouwen onder, ouden en jongen, machtigen en kleinen naar de wereld, geleerden en onkundigen, menschen van de meest uiteenloopende karakters. Hij heeft zich geopenbaard aan denkers en wijzen, aan priesters en profeten. Hij doet het nog heden ten dage, even klaar als oudtijds, neen, klaarder en onwederstaanbaarder. Hij openbaart zich aan menschen die wij tegenkomen op straat, met wie wij wellicht onder één dak wonen en aan ééne tafel eten; misschien weten wij dat wel, maar

het kan ook zijn dat het ons ontgaat: het alledaagsche wordt nooit miskend, het zeldzame vaak niet gewaardeerd. Men kan het den menschen die met God verkeerden niet aanzien. Zij zelve zijn er soms niet zeker van, zij schromen dikwijls er voor uit te komen.

Zij nu die oudtijds iets van God wisten of meenden te weten deelden dit aan anderen mede en werden gaarne aangehoord. Het geluid der hemelsche klok toch wordt door schier iedereen — hoe flauw dan ook — vernomen, en duizenden die geen tijd hebben om er naar te staan luisteren, en andere duizenden die iets, veel of weinig, er voor over hebben om er naar te zoeken, zij allen willen wel door de ingewijden iets weten van de geheimzinnige wereld. Zij luisteren, laten zich, met min of meer moeite, overtuigen van de waarheid der onthullingen die hun medegedeeld worden, en vormen vereenigingen om die te bewaren en te verspreiden. Zoo ontstonden godsdiensten, Kerken, genootschappen, vereenigingen, met Heilige Schriften en priesters, met overgeleverde leeringen, wetten, gebruiken, sacramenten en wat dies meer zij.

Overal uit den drang der behoefte ontstaan, hebben die vereenigingen velerlei zegen aangebracht; maar de geestelijke traagheid van den grooten hoop, in verband met de heerschezucht van vele leidlieden, heeft schier overal dien zegen zeer verminderd, ja, menigmaal in een vloek veranderd. De priesters heetten God te kennen, en de menigte nam de waarheid uit hunne hand aan; de schare gaf zich gewillig, en de priesters werden daardoor in den waan versterkt de waarheid te hebben. Wij zien dit van nabij in Rome's Kerk, die den priester, als Gods ge-

zaljde, den leeken geeft ten betrouwbaren leidsman in allen deele, vooral in zake van godsdienst; terwijl de paus de onfeilbare tolk Gods is.

De jammerlijke gevolgen der priesterheerschappij ondervindend, hebben de Protestanten dat juk afgeschud, maar om te bukken voor het gezag der Heilige Schrift, als het onfeilbare woord Gods, daar zij zich onmachtig voelden zelve de waarheid te vinden.

Noch die priesters, noch die Schrift verdienen zulk een vertrouwen; maar al waren zij ook feilloos, dan zou nog de overgave aan hun gezag een ongeluk zijn. Kinderen in leeftijd en kinderen in verstand behoeven leiding en voorlichting; maar een verstandig vader en onderwijzer doet zijn best hen die hij leert tot zelfstandigheid op te voeden. Wanneer het slechts even mogelijk is, zal hij hen die hij onderwijst zeggen, waarom het waar is wat hij predikt, waarom het wijs is het gebod dat hij hun geeft te gehoorzamen. Alleen een dwaas of gewetenloos leidsman beantwoordt de vraag: waarom? met: omdat ik het zeg! of: omdat deze of gene het gezegd heeft. Een wijs leidsman laat hen die hij voorgaat zoo spoedig mogelijk op eigen beenen staan, zelve hun weg zoeken; want hij weet dat zij zóó alleen worden wat zij worden kunnen, dat een halve waarheid die zij zelve vinden meer waard is dan de volle die hun voorgezegd is.

Onberekenbare schade heeft het blind geloof aan echte of gewaande godsmannen, van heden of van weleer, aan menschenzielen berokkend, door de geestelijke traagheid in de hand te werken, en te versmoren wat God zelf aan zijne kinderen leert. Ondragelijk is de overmoed dier opgedrongen leidslieden. Hoe,

men wil mij, die zelf God zie en met Hem verkeer, die mijn verstand en mijn zedelijk gevoel heb, waardoor ik mij duidelijk maak, wat Hij van mij wil en hoe Hij in mij werkt, men wil mij vertellen dat ik naar een priester gaan moet, om te worden voorgezegd, wat ik heb te gelooven en te doen! Men wil mij verwijzen naar Mozes en profeten, naar evangelisten en apostelen, die mij God moeten leeren kennen, zonder wiens voorlichting ik niets stellig weet. Zij zijn mij welkom als raadgevers, maar ten slotte moet ik zelf uitmaken, wat God voor mij is. Die godsmannen wisten of weten de waarheid zoo goed! roept men mij toe. Gelukkig voor hen! Maar ik zie zelf God; wat heb ik dan af te gaan op hooren-zeggen?

Durft menigeen dien weg niet op, en acht hij het wellicht hoogmoed zoo te denken, welnu, zoolang uwe priesters of uwe bijbelschrijvers naar uw hart spreken en gij niet twijfelt aan de waarheid hunner woorden, zoolang houdt gij u natuurlijk aan hen; maar wanneer gij twijfelt, zijt gij niet gedekt door hun gezag. Werp moedig uw krukken weg, zeg dien leidlieden de gehoorzaamheid op, vraag hen naar hunne geloofsbriefven en gebruik de gaven door God u gegeven. Gij schroomt toe te geven aan de inspraak van uw hart, want zinlijke wenschen, vermeende zielsbehoeften, kunnen u onder dien naam parten spelen, om die te onderscheiden hebt gij uw verstand en hart gekregen. Gij zijt bevreesd te dwalen wanneer gij op eigen oordeel en gevoel afgaat; welnu, gij zult wel dwalen, maar wie zoekt vindt. De maatstaf van uw rede en zedelijk gevoel is niet volmaakt,

maar zij zullen betrouwbaarder worden, wanneer gij u oefent. Vrees is eene slechte raadgeefster. Durf zelf God zoeken, en gij zult zijne stem vernemen. Dan eerst kent gij Hem recht.

Waarin wij ook dwalen wanneer wij afgaan op de getuigenis van eigen gemoed, verstand, zedelijk gevoel, in één opzicht zullen wij veel vóór hebben boven al wie hun oordeel gevangen geven aan anderen; wij zullen waar zijn. Wat wij zelven hebben gezien van God, dat weten wij voorgoed: des Zondags en op werkdagen, in vreugd en in smart; het is ons eigendom, geen opgeplakt iets, maar een deel van onze ziel, van ons leven.

9. Welken invloed heeft het zien van God op uwe waardeering van uw werk?

Al wat ik verrichten moet voor mijn dagelijksch brood en maatschappelijken voorspoed, tot vermeerdering van mijne kennis en vorming van mijn smaak, allen arbeid waartoe mijne neigingen, de drang der omstandigheden en het verkeer in de wereld mij roepen, beschouw ik, wanneer ik God zie, als iets dat kan en moet dienen tot meerdere eer van Hem.

Zeer verschillend zijn de werkzaamheden waartoe wij zijn genoodzaakt om des broods wil, of ons geroepen voelen uit lust of plicht; dat hangt af van stand, gelegenheid, vermogens, wat al niet. Zij veranderen ook vaak met de jaren en de omstandigheden. Maar hoe verschillend ook, er is in alle werk iets eentonigs, dat dreigt verveling te wekken.

Dit wordt zelfs ervaren door hen die hoog op den maatschappelijken ladder staan, zich wijden kunnen aan dat waartoe zij zich gedrongen voelen, die dus zeer vrij zijn in vergelijking met de meeste menschen. Ook zij, wanneer zij hun taak ernstig opvatten, moeten vele dingen doen waarin zij geen lust hebben, werktuigelijk werk, dat wel onafscheidelijk is van het hooge doel dat zij beoogen, maar op zich zelf allesbehalve verheffend, „vuil werk”, zooals men het wel eens noemt: onbeduidende menschen geduldig te woord staan, tal van schrifturen doorsnuffelen om wellicht iets van belang te vinden, zoeken naar eene fout in eene berekening. Daarenboven

komen talrijke werkzaamheden gedurig terug. Zeker is de taak eener huismoeder niet onbeteekenend, maar hoevele kleine bezigheden moeten door haar niet dagelijks, sommige meermalen daags, verricht worden!

Is dit waar voor de bevoorrechten, in veel grooter mate is het dit voor hen die gedwongen zijn in eentonigen handenarbeid, op fabriek of akker, winkel of kantoor, jaar op jaar door te brengen, de slaven van het werk. En dit zijn verreweg de meeste menschen. Zij denken niet altijd zoo diep na, zijn meestal, indien zij hun brood verdienen en eenigen tijd voor uitspanning overhebben, tevreden met hun bestaan en stellen geen hooge eischen aan het leven. Trouwens, dit geldt ook van hen die tot edeler werkzaamheden geroepen zijn. Het is een gelukkige inrichting van onzen geest dat wij ook ons eentonig en gering werk doen zonder er over te morren, zelfs zonder pijnlijke gewaarwording. Maar soms kan het ons overvallen, en vroeg of laat stelt elk ernstig mensch zich de vraag: Waartoe dient mijn arbeid? mijn leven? Is het niet alles „ijdelheid der ijdelheden”? Ongegelukkig wie hierbij blijft staan!

Uit dien nood redt ons het leven met God, door ons op te trekken boven al dat eentonige en kleine; het geeft ons de noodige opgewektheid om het te verrichten, omdat het ons verhindert in dat werk zelf ons geheele leven te vinden, er in op te gaan. In het verkeer met God krijgen wij de kracht tot redeneeringen als: elk van die kleine dingen is een deel van een groot geheel, dat slechts door desamenwerking van velen tot stand komen kan; van de

meerdere of mindere voortreffelijkheid van elk stuk werk hangt wellicht veelaf: een verkeerd vastgebonden touw in het tuig kan het verlies van een schip met menschenlevens en kostbare lading ten gevolge hebben; geen arbeid is onnut: de maatschappij heeft evengoed knechts als meesters noodig, zoowel menschen met één talent als menschen met vijf. — Altemaal redeneeringen die, hoe waar ook, op een niet geloovig mensch geringen invloed oefenen, hoogstens voor een tijd ontevredenheid en onvoldaanheid smoren en tot doffe onderwerping nopen. Doch wat zullen zij op zich zelve den mensch troosten die zijn leven lang niets doet dan punten aan spelden slijpen?

Maar voor hem die Gods omgang geniet rechtvaardigen die overwegingen het blij gevoel: wat ik doe, klein of groot, moet goed gedaan worden, zoo goed mogelijk; het strekt tot eer van God. Al is mijn werk gering, ik ben daarin zijn medearbeider: Hij wil de wereld gelukkig en beter maken, en dat doet Hij ook door mijn arbeid. — Hierbij valt het onderscheid tusschen hoog en laag weg. Uit Gods oogpunt bezien, is er geen merkbaar verschil tusschen hetgeen een wereldhervormer verricht en het werk dat iemand doet die in den tredmolen des levens loopt. En de geloovige beziet, des bewust of onwillekeurig, zijn bestaan en dat van anderen uit het oogpunt van God.

Zoo wordt alle arbeid helder gekleurd door het leven met God.

10. Welken invloed heeft het zien van God op u bij het lief en leed van het leven?

Dat ik God zie heeft ten gevolge, dat ik alle redenen van blijdschap die het rijke leven mij biedt aanneem als toegift op die allerhoogste vreugde, en ze dus dankbaar geniet zonder buitensporige verrukking; en dat ik de smarten en teleurstellingen berustend draag, als eens rijken vaders kind, wiens grootste heil door geen wisseling des lots weggenomen kan worden.

Niets is gewoner dan dat de redenen van blijdschap en die van smart, vooral de ongedachte, verrassingen en zware slagen, ons medesleepen tot eene vreugd en eene droefenis ongeëvenredigd aan haar wezenlijke waarde. Menschen zijn dood gebleven door de plotselinge tijding van uitredding en lotswisseling; velen zijn gebroken naar lichaam of ziel onder het wicht van een verlies of gemis. Dit is zeer goed te verklaren. Immers, wij leven in den tijd en zijn aandoenlijk voor velerlei prikkels: eene voorbijgaande pijn kan ons de grootste zegeningen vergallen, eene kleine weldadige aandoening doen glimlachen onder het zwaarste leed. Geen wonder dan dat wij gevaar loopen buitensporig te zijn in onze blijdschap of onze smart: om ééne verrassing al wat ons te recht zwaar drukt te vergeten; ook, door één verlies of gemis groote voorrechten voorbij te zien en te zeggen: al deze dingen baten mij niet zoolang ik dit of dat niet verkrijg.

Het is gevaarlijk wanneer dit ons overkomt; want op die buitensporige vreugd volgt de ontgoocheling, en daarmee de inzinking, de dofheid, de ontevredenheid, de onvoldaanheid; menigeen voelt zich ongelukkig kort na opgetogen te zijn geweest: het te-veel wreekt zich. En wie weet niet, hoezeer slecht gedragen smart de ziel afmat, de wilskracht verlamt, het geheele leven donker kleurt?

De Stoïcijnen vonden het een bewijs van wijsheid zich over niets te verwonderen en onaandoenlijk te zijn voor vreugde en smart. Er is iets kloeks in dien eisch, iets dat gunstig afsteekt bij de lichtbewegelijkheid waarmee volwassen menschen, als kinderen, bij de geringste aanleiding juichen of klagen, alsof zij de wereld winnen of verliezen. Doch die onverschilligheid kan vaak niet anders dan voorgewend zijn: zij is onnatuurlijk en ook niet goed. Wel verre van een teeken van zielenadel te zijn, is geringe aandoenlijkheid voor vreugd en smart een achterlijkheid, een gebrek. De mensch met een rijk zieleleven is fijngevoelig, speurt ras al wat liefelijk en al wat onaangenaam is, ondervindt den invloed van het weêr, de natuur, gezond of onwel zijn, de houding der menschen rondom hem, het lief en leed waarvan hij hoort; hij blijft niet onbewogen bij wat gebeurt in de wereld. Maar wie God kent wordt niet te ver meegesleept, omdat hij zeer rijk is. Wie gevoelt en weet dat „één dag in 's Heeren voorhoven beter is dan duizend elders" wordt verblijd wanneer hem in „'s Heeren voorhoven" iets aangenaams te beurt valt, maar jubelt niet alsof hij de wereld gewonnen heeft; hij was immers reeds schatrijk? En wie God bezit treurt niet bij een ver-

lies, welk ook, alsof hij alles verloor; hij kan immers niet alles verliezen? Hij zal treuren, maar niet als iemand die geen hoop heeft. Door en door ongelukkig kan niemand hem maken; want het allerbeste heeft hij voorgoed.

In dien zin staat wie God ziet boven alle lotswisseling.

II. In welke verhouding staat gij, God ziende, tot uwe medemenschen?

Terwijl de nauwe betrekking waarin ik tot sommige mijner medemenschen sta inniger en teederder wordt wanneer zij en ik God kennen, voel ik mij met al mijne medemenschen verbonden als met kinderen Gods, evenals ik, voor groot heil bestemd. Daarom draag ik te liever hun leed mede, deel te meer hunne vreugde, verdraag huane gebreken en tracht hun leven zoo rijk en gezegend te maken als het leven van Gods kinderen moet zijn.

De nauwste betrekking waarin menschen tot elkander staan is het huwelijk. Wanneer een jonge man en eene jonge vrouw zich met elkaar voor het leven verbinden, speelt hierbij de zinlijke begeerte, te recht, eene groote rol. Maar zij is niet bij machte hun echt gelukkig te maken. Verschil van karakter, gewoonten, behoeften, belangen veroorzaken onvermijdelijk kleinere of grootere botsingen, en al maakt het gemeenschappelijk belang dat zij in vrij goede, althans niet ongelukkige, verhouding samenleven, het innigste huwelijksgeluk smaken zij niet tenzij zij één zijn in iets hoogs, in iets dat hunne zielen bindt, waarin zij elkander, ondanks alles waarin zij uiteenloopen, terugvinden. Gelukkig de echtelingen die elkander liefhebben in God!

De zegswijze „liefhebben in God” is voor hen die aan taal van Bijbel en kerk gewend zijn zeer verstaanbaar; want de uitdrukking „broeders en zusters

in Christus" is hun gemeenzaam. Maar voor hen wien die taal min of meer vreemd is klinkt de uitdrukking „liefhebben in God" zonderling. Ja, wie ze gebruikt loopt gevaar aangezien te worden voor een die met klanken speelt. En toch is zij zeer goed Nederlandsch en bij eenig nadenken ook verstaanbaar voor hen die geen godsdienstig leven leiden. Of spreken zij zelve niet van broeders in de eene of andere wetenschap, in eene kunst? Wat beteekent dit anders dan dat die wetenschap, die kunst den band vormt tusschen sommige menschen; zoodat zij bij alle verschil in die zaak één zijn? En het allerhoogste dat zielen kan samenbinden is de liefde tot God. Gelukkig dan de man en de vrouw die elkander bezitten in God!

Wat van die innigste verhouding, het huwelijk, geldt is waar van alle nauwe betrekkingen waarin menschen tot elkander staan: van die van ouders tot kinderen, van meesters tot dienstbaren en omgekeerd, van vrienden en nabestaanden. Waar liefde tot God woont, daar eerst is onvergankelijke liefde, vrede te midden van krachtig leven, en waarachtig geluk.

Voorts komen wij met tal van menschen korter of langer samen omdat wij gemeenschappelijke belangen hebben; wij koopen en verkoopen aan elkander, werken samen, gaan met elkander om — dikwijls niet naar keus, maar omdat de omstandigheden ons samenbrengen — wonen naast elkaar; en dat goed samenleven vaak moeilijk is weet ieder die eenige ondervinding heeft. Elk onzer heeft zijne eigenaardigheden, zijne behoeften, zijn wereld. De noodzakelijkheid vrede te houden, eigenbelang, fatsoenlijkheid, vrees voor het

oordeel der menschen, gewoonte, maken dat wij meestal in ordelijke verstandhouding met elkaar leven. Er is daarin niet veel pijlijks, ook niet veel verheffends. Maar wanneer wij in al die medemenschen kinderen Gods zien, en onwillekeurig — want wij geven er ons zelden rekenschap van — hen beschouwen en behandelen als wezens met een innerlijk leven en evenals wij bestemd voor geluk, dan komt er kleur, karakter in het maatschappelijk verkeer. Dan eerst treuren wij echt met de treurenden en verblijden wij ons met de blijden. In het algemeen menschelijke medelijden met iemand die lijdt speelt gemeenlijk een vrij zelfzuchtige en laffe afkeer van het aanzien der droefheid een groote rol, en de zeer natuurlijke aangename gewaarwording die het zien van een vroolijk gezicht opwekt is eene goede, maar niet bijzonder edele aandoening. Beide worden dieper en fijner wanneer wij het hoogste geluk kennen, en beseffen hoe onze droeve of blijde medeburgers ook voor dat geluk vatbaar zijn, en door de tijdelijke oorzaken hunner smart of vreugde daarheen geleid kunnen worden, of ook er van verwijderd.

De gebreken onzer medemenschen ergeren ons gewoonlijk het meest wanneer wij er last van hebben. Wat bezien wij ze met andere oogen als hun geestelijk heil ons ter harte gaat, en wij zelven, rijk in God, eenige vreugd kunnen missen die anderen ons onthouden en eenig leed aanvaarden dat zij ons aandoen, zonder ons nog ongelukkig te gevoelen! Indien wij God hebben, wat zullen menschen ons doen?

Dat wij anderen gelukkig zoeken te maken behoeft geen betoog: wie God kent heeft de broeders lief.

Maar wel moeten wij er nadruk op leggen, hoeveel vruchtbaarder onze liefde wordt naarmate wij Gods omgang meer genieten. Om slechts op één punt onze aandacht te vestigen, op de taak van den rijke tegenover den arme — zij is zwaar en vaak zeer pijnlijk. Geven, geven, altijd geven, komt gewoonlijk op weinig opoffering te staan, vnedert den arme in eigen oog, dooft zijne geestkracht uit en maakt de armoede op den duur eer meer dan minder. De hedendaagsche armenzorg stelt zich daarom hiermede niet tevreden en vat haar taak breeder op, zoekende naar de oorzaken der ellende en trachtende die weg te nemen. Zij beproeft hiertoe zich te verplaatsen in de omstandigheden van den nooddruffige en hem in staat te stellen zich zelven te helpen; zij geeft ja, doch niet alleen geld, maar ook persoonlijke toewijding. Godsdienstigen en ongodsdienstigen vereenigen zich in dit edel streven, en meer dan dezen vermoeden is die richting de vrucht van het geloof dergenen die God kennen, en daardoor in de armen menschen zien van gelijke beweging als zij zelven, die niet alleen aan brood behoefte hebben, maar nog meer aan geestkracht, aan moed, aan hoop, aan de beste gaven die God aan zijn kinderen geeft.

Wat wordt ons maatschappelijk leven heerlijk, indien wij God kennen!

**12. In welk licht vertoont zich aan u, wanneer
gij God ziet, uwe toekomst?**

Ik weet dat mijn geloof tot geluk bestemd te zijn niet beschaamd zal worden, ja, dat hun die God liefhebben alles ten zegen wordt. Dientengevolge heb ik het vaste vertrouwen dat van al wat goddelijk in mij is niets vergaan kan.

Gelukkig wie de toekomst hoopvol te gemoet gaat; want het is den mensch onmogelijk alleen in het heden te leven; wij zien gedurig vooruit. Reeds bij het kind speelt de toekomst, in den vorm van hoop of vrees, eene rol, en hoe meer wij opwassen en ons innerlijk leven sterker wordt, des te minder kunnen wij de vraag: waar gaat het met ons heen? van ons zetten. Dat de toekomst in bijzonderheden ons volslagen onbekend is weet ieder; soms zouden wij haar sluier willen oplichten, meestal erkennen wij dat het een geluk voor ons is dit niet te kunnen doen.

Vrees voor de toekomst vergalt alle genot; een blij vooruitzicht, eene levende hoop is een der grootste zegeningen die wij kunnen genieten. En het vertrouwen dat de toekomst ons heil brengen zal is een onmiddellijk uitvloeisel van ons geloof in Gods almachtige liefde, een vrucht van ons leven met God. Het is onbewijsbaar; wij hebben het of wij hebben het niet; het kan sterker of zwakker in ons zijn, naarmate wij God duidelijker of minder duidelijk zien; maar wie beseft Gods kind te zijn kan niet anders dan aan een blijde toekomst van zijn innerlijk leven

gelooven, en daarmede is hem het duurzaam bezit van het beste dat hij heeft gewaarborgd. Al het overige, hoe kostelijk ook, is van ondergeschikt belang.

Met die hoop staan wij ook tegenover dat groote raadsel, den dood. Een raadsel, niet uit een stoffelijk oogpunt: er behoort niet veel kennis van ons lichaam toe om te weten dat het onvermijdelijk eenmaal ontbonden zal worden: al wat geboren is sterft ook weder. Maar een raadsel is het dat het geestelijke in mij, mijn persoonlijkheid, die met God, den Oneindige, zoo nauw verbonden is, vergaan zou. Nu, indien reeds onze aardsche toekomst, waarvan wij ons althans eenigermate eene gewenschte voorstelling kunnen maken, ons duister is, hoe zou eene toekomst waarin de aardsche vormen verdwenen zijn ons ook slechts eenigermate duidelijk kunnen wezen? Alle vragen omtrent het hoe en waar van een hiernamaals zijn ijdel en onnut, en de wenschen dienaangaande geuit zijn gemeenlijk zinlijk of kinderachtig. Wij weten slechts dat al het goddelijke onvernietigbaar is, dus ook het goddelijke in ons. En in die overtuiging zien wij blijde onze toekomst — onze naaste en onze latere — te ontmoet. De werkelijkheid zal altijd de stoutste verwachting overtreffen.

Hoewel uit den aard der zaak de gegrondheid onzer hoop onbewijsbaar is, is het toch natuurlijk dat wij steunsels voor onze verwachtingen zoeken; er is zooveel dat ze schijnt te logenstraffen! En dan komt ons eene heerlijke ervaring te hulp, versterkt door wat wij in anderen zien. Alles, het meest verblijdende en het meest bedroevende, werd mij ten zegen. Voorspoed heeft mij vaak verwarmd, aan God nader gebracht,

tegenspoed gestaald en Hem beter doen zien; uit gunst zoowel als uit ongunst van menschen heb ik geleerd; aanraking met edelen heeft mij vooruitgebracht, ontmoeting met lichtzinnigen eene toevlucht doen zoeken bij God; de natuur heeft mijn hart voor Hem geopend, omdat ik Hem er in medebracht; het alledaagsche werk is mij ten zegen geweest, omdat ik er geduld en trouwe plichtsbetrachting uit leerde; ik heb gedwaald, vaak, terwijl ik trachtte het beste te doen, verkeerde wegen ingeslagen, en ik ben er nederiger door geworden, terwijl toch te gelijk mijn zelfvertrouwen er niet door gebroken is. Kan dan niet ook voortaan uit alles een zegen voor mij spruiten? Ja, uit alles zal dit geschieden — maar alleen in zoover mijn hart gericht is op God.

Dezegroote, onontbeerlijke voorwaarde vergetende, heeft men uit die geestelijke ervaringen een leerstuk opgebouwd, dat schijnbaar allervroomst klinkt en vaak heet een onmisbaren troost te bieden, doch dat inderdaad voor velen niet anders is dan een geestelijke slaapdrank: het leerstuk der Voorzienigheid Gods, in den vorm waarin men het telkens weer kan hooren verkondigen. God, zoo heet het, beschikt alles met wijsheid en goedheid, ten bate van alle menschenkinderen; terwijl wij niet weten, wat heilzaam voor ons is, vreugd of smart, weet Hij het wel, en Hij, die over alles gebiedt, regelt den loop der dingen zóó dat alles ons ten goede komt; Hij zendt ons vreugd of ongeval toe naardat wij het op dat oogenblik behoeven.

Zij die dit verkondigen en toornen wanneer men de waarheid er van in twijfel trekt, alsof men dan aan het

allerheiligste raakt, loopen gewoonlijk hoog weg met den Bijbel, en vreemd schijnt het dat zij eene opvatting van het Godsbestuur huldigen die noch in het O.T. noch in het N.T. anders dan in schijn steun vindt.

Wanneer wij over God spreken en over zijne regeering, dan kunnen wij niet anders dan uitdrukkingen ontleenen aan menschenlijke eigenschappen, maar wij gaan daarbij steeds uit van geestelijke ervaringen en zoeken wijsheid uit hetgeen wij rondom ons zien gebeuren. Welnu, niemand heeft ooit ervaren of gezien dat alle dingen aan alle menschen altijd ten goede komen. Er is zelfs iets grofs, bijna belachelijks, in de onderstelling dat wanneer een ramp, schipbreuk, overstroming, ziekte, oorlog, honderden te gelijk treft, die slag niet alleen voor al die slachtoffers en voor hunne betrekkingen een zegen zou zijn, maar dat God opzettelijk die ramp zou beschikt hebben omdat die slag voor al die menschen een bron van heil zou wezen. De onderstelling waarvan de ongerijmdheid bij zulk een grof voorbeeld in het oog springt blijkt in menig bijzonder geval zelfs ergerlijk te zijn. De goddelooze opvoeding door slecht gearde ouders aan hunne kinderen gegeven kan immers nooit dezen ten goede komen?

Liefelijk klinken woorden des vertrouwens, als: God geeft kracht naar kruis en kruis naar kracht; Hij laat het water wel tot aan maar nooit over de lippen komen; Hij verzacht den wind voor zijn geschoren lam; geen muschje valt ter aarde zonder den wil des Hemelschen Vaders, vrees dan niet, gij gaat vele muschjes te boven; God kastijdt die Hij liefheeft —

maar dit zijn allemaal uitingen van eene ziel die haar God gevonden heeft, en die ook anderer ziel, waarvan zij hetzelfde onderstelt, troost en bemoedigt; allemaal inkleedingen van het heerlijke denkbeeld: hun die God liefhebben zal alles ten zegen strekken.

13. Ziet gij God altijd en duidelijk?

Ik zie God slechts bij tusschenpoozen, en ook dan slechts als uit de verte en door nevelen.

In het voorafgaande sprak ik uit wat in mijne ziel leeft, maar het leeft er enkel in mijn beste oogenblikken. Of een mensch altijd onder den indruk van Gods tegenwoordigheid, altijd vol van Hem en in hooge, gewijde stemming kan zijn, weet ik niet. Slechts dit weet ik, dat ik het niet ben en niet kan zijn. Ook hoor ik de klacht daarover van allerlei godsdienstige menschen uit vroeger en later tijd. Zoo betuigden de profeten van Israël dat God tot hen slechts bij wijle, en niet dan in droom of gezicht, sprak, en zagen zij op tot iemand van wien zij meenden dat hij altijd van aangezicht tot aangezicht met God verkeerde, als tot eene heilige figuur uit den voortijd. In overeenstemming hiermee luidt de klacht dat God zwijgt, zijn aangezicht verbergt, ver is van den geloovige, en legt de overlevering in de twee eerste evangeliën op de lippen van den Christus aan het kruis de klacht: Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten? Het lijkt mij ook ongeloofelijk dat een mensch te midden van zooveel dat hem naar beneden trekt altijd in de allerhoogste stemming zou zijn. Wie zegt: ik geloof altijd — bedriegt zich zelve zeer, weet waarschijnlijk niet, wat eigenlijk „gelooven” is.

Dat ik God niet altijd zie wil niet zeggen dat ik

Hem zou loochenen, zelfs niet dat ik zou twifelen aan zijne macht of liefde; maar het beteekent dat mijn leven vaak voortgaat zonder hoogere neigingen, integendeel bewogen wordt door alledaagsche, algemeen menschelijke, wereldsche drijfveeren; ja, dat ik mij zelfs buiten staat gevoel mij altijd boven deze te verheffen. Vaak ligt als een sluier over mijn ziel, het waas van onverschilligheid omtrent het hoogste. Zelfs kan ik spreken en schrijven over God zonder iets voor Hem te voelen. terwijl ik mij toch niet beter wil voordoen dan ik ben of onoprecht wil zijn. Het gaat er mede als met onze liefde voor menschen: het gebeurt dat wij een ongelukkige ontmoeten wiens toestand deerniswaardig is; wij voelen ons gedrongen hem te helpen, doen het ook, flink, met opoffering, en waarlijk niet om dank van hem of lof van anderen in te oogsten; neen, wij zouden bijkans zeggen: uit het ware beginsel; maar het is zoo niet; het geschiedt uit plichtsgevoel, uit het besef dat het zoo behoort, en wij betrappen er ons op dat wij eigenlijk niet veel voor dat leed voelen, dat wij koud zijn; wij zouden wel liefde willen hebben, maar zij laat zich niet dwingen. — Zoo gaat het dikwijls, soms tijden achtereen, met onze liefde voor God.

Dat gemis, die onmacht om God duidelijk te zien, veroorzaakt soms pijn. Zoo wanneer ik, zelf flauw gestemd, in aanraking kom met menschen wien het leven met God vreemd is; ik zou willen rekenschap geven van hetgeen in mij is, en ik kan, durf het niet doen. Is dat uit schroom het heilige te ontwijden door er van te spreken tot onvatbaren? of uit menschenvrees of valsche schaamte? Dit kan wel zijn.

Maar ik ontveins mij niet dat ik dien schroom niet hebben en waarschijnlijk ook die valsche schaamte wel overwinnen zou, indien ik slechts meer verzekerdheid had, God zoo klaar zag als ik Hem in mijn beste oogenblikken zie. Ik kan er mij recht ellendig onder gevoelen en loop soms gevaar de menschen te benijden die te allen tijde gereed zijn om, zoo het heet: getuigenis van hun geloof af te leggen. Ik schaam mij over die dwaze afgunst, maar, hoewel dat opzeggen van eene geloofsles mij tegen de borst stuit, voelde ik ze wel eens bij mij oprijzen.

Wachten wij ons echter voor de dwaling te meenen dat ons leven verdeeld kan worden in tijden waarin wij God wèl, en die waarin wij Hem niet zien. Ook dan wanneer wij wanen dat Hij ver van ons is onder vinden wij de heerlijke gevolgen van zijne gemeenschap. Het gaat er mede als met twee menschen die elkaar hartelijk liefhebben: zij zeggen dat nietgedurig; zij denken er zelfs niet altijd aan; ja, de goede verstandhouding kan van ééne zijde tijdelijk verstoord zijn, terwijl inmiddels de betrekking inderdaad even innig is gebleven en blijft. Zoo kunnen wij tijdelijk voor God onverschillig zijn, zelfs aan Hem twifelen, tegen Hem opstaan, terwijl wij in den grond van ons hart tot niemand onze toevlucht nemen dan tot Hem. Er ligt eene diepe waarheid in het woord: Indien ons hart ons veroordeelt, God is meer dan ons hart, en Hij weet alle dingen (1 Joh. 3 : 20). Dat gevoel van door Hem verlaten te zijn is vrucht van onze gemeenschap met Hem; wij zouden Hem niet missen indien wij Hem niet reeds gevonden hadden. Straks zal die sluier weer worden weggenomen en zullen

wij Hem beter zien dan vroeger. Inmiddels derven wij tijdelijk het geluk van zijn omgang, en ook wanneer wij Hem terugzien zal dit zien gebrekkig wezen en telkens gestoord worden.

14. Waaraan is het toe te schrijven dat gij God zoo gebrekkig ziet?

Dat ik God zoo gebrekkig zie is vooreerst het gevolg mijner zinnelijke natuur en de daarmede samenhangende beperktheid van mijn vermogen om in eene hooge stemming te verkeerem. Ook komt de gemeenschap met God niet dan van lieverlede tot stand, en ik sta eerst aan het begin mijner ontwikkeling. Daarenboven is de gang hiervan van jongsaf gestoord door zonde.

Wij menschen zijn tweeslachtige wezens; half dier half engel, zegt men wel eens; en al is dit grof uitgedrukt, er schuilt eene onwederlegbare waarheid in. Er is in ons iets dat naar boven streeft, eene behoefte waaraan alleen voldaan wordt door hooge gedachten, verheven stemming, reinheid; en daarnevens doet zich vleesch en bloed duchtig gelden, vaak onwederstaanbaar, in den eisch van voldoening onzer zinnelijke behoeften, spijs, drank, slaap, enz. Wij moeten onverbiddelijk naar die eischen des lichaams luisteren. Vaak heeft men — vooral in Hindostan, maar ook elders en in de Christelijke Kerk — getracht door gedwongen onthouding die zinnelijke prikkels af te stompen, zoo mogelijk weg te nemen; en die asceten, gelijk men ze noemt, geven een beschamend voorbeeld van wilskracht, beschamend tegenover verwijdheid en laffe inwilliging van zinnelijke lusten; maar de door hen verminkte natuur wreekt zich altijd door ook de ziel ziek te maken; de overspan-

ning der geestelijke krachten leidt tot inzinking beneden het gewone peil; de geestelijke hoogmoed bederft veel edels; de zelfkweller derft ten slotte het hoogste geluk en ziet God alleen zooals een koortslidder zijne omgeving aanschouwt. Willen wij gezond van gemoed zijn, dan moet ook de zinnelijkheid in ons het hare ontvangen. Maar het is onloochenbaar dat wanneer aan haar, zelfs in alle betamelijkheid en matigheid, voldaan wordt, onze stemming niet de verhevenste is. Wij hebben ons te dezen niets te verwijten, er ons niet over te schamen, maar het is zoo en maakt dat onze hoogste stemming slechts tijdelijk bestaat.

Voorts is een kind niet vatbaar voor velerlei genot waarin zich volwassenen verheugen, en wij begonnen allen met den kinderstaat. Ook het kind kan vroom zijn, maar het is het op kindertrant, in overeenstemming met zijn gebrekkig doorzicht en luttele ervaring. Het kind kent het leven met al zijn raadselen niet; het oordeelt boud, acht iets volstrekt goed of volstrekt kwaad, omdat zijn gezichteinder beperkt is. De dagen komen waarin zijn oogen opengaan voor veel waarvan het vroeger niets zag: grove zonden en groote deugden, diepten van stoffelijke ellende en hoogten van wereldsche vreugd, allerlei raadsels waarvan het het bestaan zelfs niet kon vermoeden. En al deed het al die ondervinding op zonderdat zijn gemeenschap met God ooit door twijfel verstoord en zonderdat het ooit van de rechten weg afgetrokken werd, elke nieuwe ervaring, al wat zijn kennis en inzicht vermeerdert, zou zijn innerlijk geluk vergrooten. Welnu, blijven wij niet ons leven lang

in sommige opzichten kinderen? Gemeten met den wereldschen maatstaf, werden wij wellicht volwassenen, dat wil zeggen dat wij in de wereld onzen weg vonden, met menschen leerden omgaan, kennis en karakter genoeg kregen om met eere onze plaats in de maatschappij in te nemen. Doch tegenover het allerhoogste en allerbeste, tegenover de heerlijkste opvatting der levenstaak die wij ons kunnen denken, die wij het ideaal noemen, blijven wij altijd aanvangers; en het allerbeste wat wij ons denken kunnen is toch altijd slechts een flauwe glimp der goddelijke waarheid. Elke vooruitgang opent ons een nieuw verschiet. Het kind mag wanen God te kennen, hoe meer wij opwassen, niet in jaren alleen, maar ook naar den geest, des te verder schijnt Gods heerlijkheid van ons te wijken en zijn wij gelukkig in hope. Hoe meer wij God genieten, des te dieper gevoelen wij dat er oneindig veel meer van Hem te genieten is.

Zoo zou ik dus God alleen bij wijle en als uit de verte en door nevelen zien, ook indien ik mij van jongsaf zonder stoornis ontwikkeld had. Maar hiervan is geen sprake; de opklimming van het lagere naar het hoogere is en wordt in mij telkens afgebroken en verstoord door zonden.

15. Waarin bestaan uwe zonden ?

Zonden zijn alle daden, woorden, gedachten, opwellingen welke mij als mensch die met God leeft onwaardig zijn.

Ziedaar een moeilijk te vatten waarheid.

Zeer vele leidslieden op geestelijk gebied hebben zedewetten gegeven, dat wil zeggen: hebben aangegeven, wat volgens hen zondig heette, dus verboden was en door de Godheid gestraft zou worden. Vaak waren het staatslieden die vooral het oog hadden op het belang der maatschappij die zij bestierden, en zich dus hoofdzakelijk bepaalden tot de afkeuring van daden die schadelijk waren voor die gemeenschap. Maar onder meer dan één volk zijn sommigen dieper doorgedrongen in het wezen der zaak en hebben, door hun zedelijk gevoel geleid, ook handelingen en gezindheden afgekeurd en als strafwaardig voorgesteld die oogenschijnlijk geen schade aan anderen berokkenden, en daarentegen aangeprezen wat, ook afgezien van de gevolgen, op zich zelf prijzenswaardig is — vergevensgezindheid, kuischheid, mildheid, waarheidsliefde, vertrouwen op God.

Toch, hoezeer zulke wetten dengenen die ze opstellen en uitvaardigen, zelfs het volk waarin ze konden gegeven worden, tot eer verstrekken, aan al die zedewetten kleefde één groot gebrek: zij waren in dezen zin „wetten” dat er in omschreven werd, wat bepaald vermeden moest worden, wilde men zich niet den goddelijken toorn op den hals halen; terwijl

de handelingen, woorden en gezindheden die het gewone peil der deugd te boven gingen werden voorgesteld als goede werken waarvoor men op eene bijzondere belooning van de zijde der Godheid rekenen kon. Aan al die wetgevingen ligt het denkbeeld ten grondslag dat men met zekere middelmatigheid van deugd en de vermindering van grove overtredingen der zedewet kan volstaan.

Vandaar dat geen dier wetgevingen geleid heeft tot een krachtig gezond geestelijk leven. Onder haar schut werden en worden allerlei handelingen en gezindheden onverschillig voor het godsdienstig-zedelijk leven geacht die het geenszins zijn. Men vreest een meened te doen, niet om te liegen; wel om plompweg te liegen, niet om te draaien; men steelt niet, maar haalt zonder schroom naar zich toe; men mishandelt niemand, maar wrokt zonder zich daarover voor zich zelf te schamen; men keurt overspel en hoererie af, maar denkt er niet over dat ook in het huwelijk zelfbeheersching plicht is.

Erger nog. In allerlei kringen ontstond de noodlottige richting die men de casuïstiek noemt. Men stelt gevallen (casus) waarin een mensch zich afvraagt: wat moet of mag ik nu doen? en tracht daarop een voor ieder geldend antwoord te geven. Dat deze manier van denken leidt tot de onderhouding eener geheel uitwendige zedelijkheid ligt voor de hand: men kan immers geen stemming of gezindheid voorschrijven? Daarenboven vervalt men zodoende noodwendig tot haarkloverijen, die den mensch kleingeestig maken. En wat het ergste is, de waarheidsliefde wordt jammerlijk ondermijnd.

De vraag toch, of men altijd en overal de waarheid zeggen moet, speelt bij die zedeleeraars een groote rol, en waartoe men vervalt wanneer men haar beantwoorden wil door scherpe omschrijving der gevallen waarin men hiertoe gehouden is, toont de leer der Jezuïten over „het stilzwijgend voorbehoud”, volgens welke het geoorloofd is eene onwaarheid te zeggen mits men door het gebruik van een dubbelzinnig woord, of door in de gedachten iets te voegen bij hetgeen men spreekt, iets gansch anders ten gehoor brengt dan men bedoelt.

Het is niet genoeg zulke schandelijkheden te veroordeelen, het beginsel waarvan zij slechts uitwassen zijn deugt niet: het denkbeeld dat men kan omschrijven welke daden, woorden en gedachten zondig zijn. Er is slechts één weg om aan dit ten slotte altijd doodelijke beginsel te ontkomen; namelijk: met vol bewustzijn te aanvaarden dat wij tot niets minder dan de volmaaktheid zijn bestemd, en dat dus alles wat daarmede in strijd is afkeuring verdient. Het is de onvergankelijke verdienste van Jezus dit met nadruk, in het algemeen en op bijzondere deugden toegepast, te hebben verkondigd.

Ik heb dan ernst te maken met eene waarheid die voor mijne eigenliefde allesbehalve streelend is — zonde is elke opwelling van toorn, elke onnoodige bevestiging der waarheid van hetgeen ik zeg, elke wellustige aandoening, elk gemis van hartelijke liefde, ook jegens mijn vijand; evenzoo elke opwelling van begeerlijkheid, inhaligheid, van karigheid in het geven, van ijdelheid, van ongeduld over eens anders onbevattelijkheid of onwil, van afgunst over mijns

naasten voorspoed, van bezorgdheid voor den dag van morgen, van mismoedigheid bij eene teleurstelling; zonde is gemis aan ijver voor al wat een mensch siert. Van slechte woorden, gebaren, daden behoeven wij zelfs niet te spreken; op elk levensgebied geldt het: reeds de eerste stap tot het kwade, neen, zelfs de kiem der onheilige gedachte is zonde.

Immers, dat alles past mij niet omdat ik God ken; het vloekt met de stemming van iemand die met God leeft. Als Gods geest mij geheel vervulde, dan zouden die onheilige aandoeningen er niet zijn. Daarmede zijn ze geoordeeld, tot zonde gestempeld. Het is onzinnig ze te willen tellen.

16. Zijt gij verantwoordelijk voor al die overtredingen?

Zeer zeker; want zij zijn geen vruchten van het toeval, maar vloeien voort uit mijn karakter. Dientengevolge komt mij zelfs dat wat ik in onwetendheid verkeerd deed voor als eene schuld die ik op mij geladen heb. Maar terwijl ik mij dit vergeven kan, voel ik, onafwijsbaar, zelfverwijt over wat ik slechter doe, spreek of denk dan ik weet dat goed is.

Wanneer ik terugzie op mijn leven, dan duiken uit het verleden, dat grootendeels uit mijn geheugen verdwenen is, o. a. verkeerde daden, woorden en gedachten op, en komt mij het geheel, mede tengevolge daarvan, als een jammerlijk knutselwerk voor: ik heb in menig geval een treurig gemis aan doorzicht gehad; misbruiken hebben in mijne omgeving bestaan die ik niet zag, of waarbij ik mij zonder hartzeer neerlegde; vooroordeelen deelde ik of liet ik als natuurlijk en onuitroeibaar zonder tegenspraak bestaan; ik heb veel kostelijken tijd verdaan aan dingen die de moeite niet waard waren; ik heb dikwijls verkeerd gesproken omdat ik in de zaak niet genoeg in was, menschen zelfs gekrenkt omdat ik hunne behoeften niet begreep, niet met hen medevoelde. Nog daar gelaten grovere overtredingen, reeds wanneer ik op dat zie waarover geen mensch mij hard viel of hard vallen kan, is mijn leven een zeer gebrekkig stuk werk.

Zou ik mij daarvoor niet verantwoordelijk voelen?

Het valt licht verontschuldigen bij te brengen, en ik wil dit ook doen, als het anderen geldt: zij wisten niet wat zij deden, dwaalden te goeder trouw, hadden die vooroordeelen als met de moedermelk ingezogen, ja, die eigenaardige karaktertrekken van hunne ouders geërfd; men moet hun dus die dwaasheden en feilen niet te hoog aanrekenen; zij kunnen het niet helpen, enz. enz. Maar als het mijzelfen geldt, zeg ik dit niet en hoor zelfs niet gaarne dat anderen het van of tot mij zeggen. Is dan van mij niet waar wat ik tot verontschuldiging van anderen, als men hen hard valt, inbreng? Heb ik die vergripen gepleegd met mijn wil? Zeer zeker niet; het waren onwillekeurige, menigmaal streden ze met mijn wensch; het was vaak „hetgeen ik wil, dat doe ik niet, en wat ik niet wil, dat doe ik” (Rom. 7 : 19). Dikwijls heb ik mijn best gedaan en toch, bij nader inzien, verkeerd gehandeld, gesproken. Kon ik dat helpen? En ik antwoord mij zelve: Zeer zeker. Hoe zijt ge zoo blind, zoo gevoelloos, zoo onhandig geweest! — Maar die verkeerdheden kwamen voort uit uw karakter, hangen samen met uw verleden, en dit is niet weg te cijferen, dat was niet ineens te veranderen. — Dit alles weet ik maar al te goed! Is dat echter een reden om mij niet verantwoordelijk te voelen voor wat ik deed of naliet? Ja, als men mij hard valt en meent dat ik met opzet deed wat slechts geschiedde omdat ik niet beter wist of kon, dan zal ik mij verweren, gelijk ik anderen verdedig. Maar tegenover God doe ik dat niet. Juist omdat die verkeerdheden voortvloeien uit mijn karakter ben ik er verantwoordelijk voor en wil ik

dat zijn. Evenals een groot en machtig koning zich schaamt over zijne kleingeestigheid, indien hij, wanneer een man die de hofgebruiken niet kent hem de gewone eer niet heeft bewezen, ook slechts even de wenkbrauwen gefronsd heeft, zoo schaam ik mij, ik, die mij een kind van God weet en Hem ken, dat ik vaak onwillekeurig zoo diep beneden mijn bestemming en roeping stond. Ik kan mij begrijpen dat een Paulus zich den grootsten der zondaren noemt omdat hij de gemeente Gods vervolgd heeft (1 Kor. 15 : 9), al deed hij dit in den waan Gode een dienst te bewijzen.

Evenwel, er is erger. Niet van al wat ik verkeers deed of sprak durf ik zeggen dat ik het uit onkunde, in overijling of onwillekeurig deed. De grens tusschen de eene soort van overtredingen en de andere is niet te trekken; maar bij veel verkeers dat ik deed en goeds dat ik naliet kan ik niet anders zeggen dan: dat geschiedde opzettelijk.

Opzettelijk? Men kan de juistheid van dat woord bestrijden, en ik kan heel wat redeneeringen vinden om de scherpte van het zelfverwijt weg te nemen en mij wijs te maken dat ik niet anders doen kon dan ik deed. Die verkeerde daad toch kwam mij op het oogenblik dat ik ze bedreef niet verkeerd voor, wel een uur vroeger en een uur later; maar toen had ik mij zelven overtuigd dat ze niet verkeerd was. Ik werd, toen ik zoo slecht sprak, medegesleept door eene neiging waaraan ik op dat oogenblik geen weerstand kon bieden, en dat ik toen zoo sterk niet was hing onverbrekkelijk samen met mijn zoo geworden karakter en de omstandigheden; enz. enz. Wij kennen al die redeneeringen, slaapmiddelen voor ons zedelijk

gevoel, „doekjes voor het bloeden”. De omstandigheden! — Ben ik dan een pop, waarvan de armen en beenen door draadjes worden bewogen, en die de oogen door een inwendig aangebracht werktuigje opent en sluit? De omstandigheden waren mij te machtig! — Maar zij hadden mij niet te machtig mogen zijn; ik ben geroepen ze te beheerschen. Harts-tochten hebben mij medegesleept! — Hoe zijn die zoo sterk geworden of gebleven? Buiten mijn schuld soms? Menschen hebben mij verleid! — Mag ik dan een slaaf van menschen zijn?

De vraag in hoever een misdadiger toerekenbaar is wordt met steeds grooter nadruk gesteld door wetgevers en rechters. En het is billijk en barmhartig dat zij rekening houden met eens menschen afkomst, natuur, opvoeding, omstandigheden; want, geroepen om de veiligheid der maatschappij te beschermen, moeten zij vragen naar de meerdere of mindere gevaarlijkheid der menschen over wier schuld zij hebben te oordeelen, en moeten zij beslissen hoe met hen te handelen. Doch dit is en blijft, hoeveel moeite zij zich ook geven om goed te onderscheiden, grof werk, waarbij duizenden feilen onvermijdelijk begaan worden. En de oordeelen die zij strijken mogen niet verward worden met het oordeel dat wij over ons zelve vellen; het een heeft met het ander weinig gemeen.

Verantwoordelijk ben ik voor al wat ik verkeerd deed, hetzij onwillekeurig, hetzij opzettelijk; wordt mij dat alles dus toegerekend als een schuld? Verantwoordelijkheid en toerekenbaarheid zijn woorden die vaak in denzelfden zin gebruikt worden; maar

wat ook gelde voor den menschelijken rechter die oordeelt en vonnist, wanneer wij iets verstaan van Gods verhouding tot ons en van de onze tot Hem, dan heeft dat woord „toerekenbaar” geen zin. God houdt geen rekening met ons, nooit ofte nimmer, en wij willen het ook niet doen tegenover Hem. Verbeeld u een kind dat tot zijn vader zegt: Hoe staat mijn rekening met u? heb ik u genoeg geëerd? wegen mijn daden van gehoorzaamheid tegen mijne opzettelijke en onopzettelijke vergrijpen op? — Welk een onzin!

17. Welke gevolgen hebben uwe zonden voor u zelve?

Indien eene zondige neiging niet bedwongen wordt, dan verflauwt mijn leven met God, doordat mijn oordeel over goddelijke dingen bedorven, mijn gevoel voor wat rein is afgestompt en mijn wil ten goede verzwakt wordt.

Een innig leven met God kan gepaard gaan, neen, gaat dikwerf gepaard, niet alleen met zeer gebrekkige denkbeelden over Hem, maar ook met zeer groote ondeugden. Ik zie het in mij zelve, en nog duidelijker in anderen; want in anderen merk ik uit den aard der zaak beter op, welke verkeerde denkbeelden over God zij koesteren en welke ondeugden hen ontsieren, dan in mij zelve; terwijl ik geen reden heb de oprechtheid hunner vroomheid te betwijfelen. Mij zelve bedrieg ik wellicht.

Wij zien dan dat een mensch te gelijk God kan liefhebben en koel zijn voor het lief en leed zijner medemenschen, ja, dezen en genen bitteren haat toedragen; hij kan ijveren voor Gods eer, voor waarheid en recht, en dat van ganscher harte, terwijl hij een tiran in zijn huis is; hij kan van harte op God vertrouwen en te gelijk ergerlijk ijdel of hoogmoedig zijn; de eigengerechtigheid der psalmisten belette niet dat het hun goed was „nabij God te zijn”; er zijn menschen die anderen ergeren door hunne traagheid, en wier ziel toch menigmaal verzinkt in verrukking voor Gods grootheid. Ja, wat

het vreemdſt ſchijnt en menigeen aan geveinsdheid doet denken, sommige vormen van vroomheid hangen, vooral bij vrouwen, maar ook bij mannen, zoo nauw ſamen met zeer zinlijke aandoeningen dat ze niet te ſcheiden, nauwelijks te onderscheiden zijn; in een kloosterlinge die dweept met den hemelschen bruidegom loopt het hoogere met het lage op wonderlijke wijze ineen; onder Protestanten neemt de zaak andere vormen aan, maar komt hetzelfde voor. — Indien het goede en het slechtere niet kon ſamengaan in eene menschenziel, wie onzer zou dan werkelijk met God verkeeren?

Evenwel, die verkeerde neigingen ſchaden; zij geven een eigenaardigen, niet goeden plooi aan ons godsdienstig leven; de eigengerechtigte kan verkeeren met God, maar hij zal zich onwillekeurig zijn God denken als een die rekening met hem houdt; de heerschzuchtige kan verkeeren met God, maar die God zal zijn karakter vertoonen en hij zich liefſt buigen voor den Machtige; de overzinlijke kan verkeeren met God, maar Diens aangezicht zal licht weeke, zoetelijke trekken dragen; de ijdele kan leven met God, maar het geluk zich zonder voorbehoud over te geven aan zijn Vader zal hem ontgaan.

Toch blijft onze godsvrucht oprecht, onze band met God innig, zoolang wij ons niet bewust zijn van onze zondige neigingen, en in onkunde omtrent onze gebreken, naïefweg voortleven met God. Maar als onze oogen daarvoor zijn opengegaan, dan ſchaadt elke overtreding der ons bekende zedewet aan ons verkeer met Hem. Wie van den boom der kennis van goed en kwaad gegeten heeft wordt, indien hij

ongehoorzaam is, uit het paradijs verjaagd. Immers, welke denkbeelden wij ons ook over God vormen, Hij wil gehoorzaamd worden; met God leven en willens en wetens zijn wil niet doen, dat gaat niet samen, dat verstoort die gemeenschap. Wie weet dit niet bij ervaring?

Gaandeweg wordt dan mijn oordeel bedorven. Dat is zeer goed te begrijpen. Op den duur kan ik het niet uithouden bij het denkbeeld: ik overtreed opzettelijk Gods wil — en in mijn onwil of onmacht om mij daarnaar te voegen, ga ik mij zelven wijsmaken dat het niet kwaad is wat ik doe, dat ik althans niet anders kan, of dat God wel met iets anders dan gehoorzaamheid aan zijne zedewet genoegen neemt. Hoe komt het anders dat te allen tijde onder alle volken het denkbeeld leeft dat God tevreden is met allerlei uiterlijk eerbeton: offers, gebeden, ceremoniën, onderhouding van wetten op spijs en reinheid, altemaal zaken die met zedelijkheid niets te maken hebben? Het zou zeer oppervlakkig zijn dit enkel te verklaren uit den onwil om Gods zedewet te vervullen; oude, kinderlijke opvattingen van de natuur der goden, opvattingen die van geslacht op geslacht gaan, al passen zij niet meer bij de geestelijke ontwikkeling der jongeren, de macht der gewoonte, allerlei werkt mede. Maar zonder twijfel speelt de onwil om te bukken voor de eischen Gods, welker zegenrijkheid wel erkend wordt maar welker vervulling te zwaar valt, een groote rol in de handhaving van de dwaze meening alsof God die uiterlijkheden begeert.

Door gemis aan oefening gaat het zedelijk gevoel achteruit. Ik verhard mij een en andermaal, tegen

mijn geweten in, tegen den nood van een ongelukkige; na hem tweemaal voorbij te zijn gegaan met eenig medegevoel voor zijn ellende, ga ik hem een derden keer voorbij zonder dat, en een vierden keer zie ik hem zelfs niet meer; ik wen aan alles, ook aan het zien van ellende. Zoo verliest de wellusteling den eerbied voor de vrouw, de ijdele het gevoel voor wat de manlijke fierheid medebrenkt: hij gaat bedelen om menschengunst. Bij geene zonde treedt die achteruitgang van het zedelijk gevoel wellicht zoo duidelijk aan het licht als bij de onwaarheid. Ik lieg, waarom dan ook, wellicht in overijling; straks word ik genoodzaakt om, ten einde mij er uit te redden, een tweede leugen te bedenken, en ik leer die verderfelijke kunst: het onwaarheid spreken kan zoozeer een tweede natuur worden dat ik niet meer weet of ik de waarheid zeg al dan niet.

Het ergste is dat door de inwilliging van eene booze lust mijn wil ten goede, dat is de kern van mijn persoonlijkheid, verzwakt wordt. Gods gebod is mij duidelijk geweest, en ik heb het niet opgevolgd; dit doet mij leed en ik neem mij voor, mij morgen beter te gedragen; weer overtreed ik, en weer; en gaandeweg vat het denkbeeld in mij post, het wanhopige: ik kan niet. Niets is zoo doodend voor eene menschenziel als het gevoel van onmacht. Moed verloren, al verloren. Wat zal er van een willenloos mensch worden? Bij geen zondigen toestand is dit zoo vaak opgemerkt als bij de drankzucht; maar het geldt van elke onheilige aandrif.

Zoo blijft geen deel mijner persoonlijkheid ongerept wanneer ik aan zondige neigingen toegeef.

18. Welken invloed heeft de zondige toestand van u en uwe medemenschen op uw onderlinge verhouding ?

De zonde is de voornaamste oorzaak dat onze onderlinge verhouding in alle deelen gebrekkig, soms zeer slecht is en blijft. Noch die tusschen de leden van het gezin, noch die tusschen de deelen der maatschappij, noch die tusschen de volken, noch die tusschen de godsdiensten, is wat zij moest en kon wezen. Van tijd tot tijd treden die wanverhoudingen op pijnlijke wijze aan het licht.

Wij behoeven nog niet te verkeerren in de hooge stemming der gemeenschap met God om in te zien dat de menschenwereld niet is wat zij kon en moest zijn. Klachten over haar ellende en slechtheid zijn eer te talrijk dan te schaarsch, worden door menschen van edel en onedel gehalte geslaakt, en zijn vaak niet meer dan uitingen van ontevredenheid en persoonlijke grieven. Doch te recht treuren en ergeren zich alle ernstige menschen over veel dat zij zien of waarvan zij hooren; en wanneer wij verkeerren in onze heiligste stemming, dan treft ons de in menig opzicht erbarmelijke toestand der menschenwereld; niet slechts hare kleinzieligheid, kenbaar in het najagen van wat alleen tijdelijk en gebrekkig genot aanbrengt, maar ook hare scheve verhoudingen, jammerlijke misstanden, waardoor menigeen zwaar lijdt, zeer velen het geluk derven dat zij konden smaken. De wan-

verhoudingen bestaan op elk gebied waarop menschen samenwerken.

Schromelijk oppervlakkig is het al die wanverhoudingen kortweg aan de zonde te wijten. Zij zijn voor een groot deel de natuurlijke gevolgen van der menschen gebrekkige ontwikkeling, gemis aan doorzicht en zedelijk gevoel, onvermijdelijk ontstaan, en in de omstandigheden waarin ze ontstonden noodzakelijk, zelfs heilzaam. Om slechts op één, zeer belangrijk, punt te wijzen, de onbepaalde macht toegekend aan een vader in zijn huis, een overheidspersoon in zijn stam en volk, een geestelijk hoofd in zijne gemeente of Kerk, ieder machtige in zijn kring, was oudtijds een groote zegen voor de maatschappij, bolwerk tegen wanorde, die vreeselijke ramp voor elke menschengroep die moet samenleven en samenwerken. En nog is in menigen kring de alleenheerschappij, al worden daardoor wellicht tijdelijk de rechten van sommige menschen gekrenkt, een onwaardeerbaar goed. De gezagvoerder van een schip houdt in den storm geen rekening met wat dezen of genen zijner passagiers of scheepslieden aanstaat, noch met hun persoonlijk belang, hij beveelt kortaf en moet onmiddellijk, zonder tegenspraak of aarzeling, gehoorzaamd worden. Dit moet; anders vergaat het schip. Menigmaal is een deel der maatschappij, niet eene korte wijle, maar een langen tijd, aan zulk een schip gelijk. Dan is zelfs dwingelandij met kort, scherp recht noodzakelijk. En tucht, gehoorzaamheid aan één mensch, volgzaamheid met terzijdestelling van eigen inzicht en wensch, is gedurig noodig, zullen wij samenwerken tot een goed doel.

Maar die onderwerping van den eenen mensch aan den anderen mag niet langer geëischt, geduld worden dan noodig is voor het doel dat men samen wil bereiken. En het gevolg der geestelijke traagheid, der zelfzucht, der zonde, is dat verhoudingen welke tijdelijk noodig waren bestendigd zijn, dat de machthebbenden weigeren hun gezag te laten beperken, ook al kan dit zonder schade gebeuren, en de ondergeschikten niet genoeg bekwaamheid, zelfbeheersching, karakter hebben om zich behoorlijk te doen gelden.

Op elk gebied bestaan ergerlijke wanverhoudingen. In de huisgezinnen: de vader „een leeuw in zijn huis”, de moeder te toegefelijk, de verhouding der ouders meer een naast elkaar dan met elkaar leven, een onwaardig zich plooiën zonder oprechtheid, de kinderen beurtelings slaafsch en den baas spelend. In de maatschappij: er zijn rijken en armen, dat kan niet anders — maar zij staan niet tot elkander zooals het behoort; in naam is in de Christennatiën de slavernij afgeschaft, inderdaad bestaat zij dáár waar de eene mensch voor zijn brood geheel en al afhankelijk is van den anderen, soms honderden van éénen, en waar werklieden, ondanks ijver, kennis en spaarzaamheid, niet genoeg verdienen om zich en de hunnen te onderhouden, terwijl sommige menschen, door eerlijke of oneerlijke middelen, met geringe moeite schatten verdienen. In de verhouding der volken: zij heffen in- en uitgaande rechten van hun arbeid en de opbrengst van hun land; zij leven in voortdurend wantrouwen naast elkander, door den gewapenden vrede zich zelven te gronde richtend, althans merkbaar benadeelend. In de godsdiensten: dat de menschen

verleeld zijn in Kerken en genootschappen is natuurlijk en goed, want zij verschillen te veel in denken en gevoelen om samen naar Gods gemeenschap te zoeken; maar dat zij elkander niet verdragen, elkander tegenwerken, dat zij zoo weinig gevoelen van de grote waarheid dat zij bondgenooten en medestrijders zijn, dit is voor een groot deel gevolg van gemis aan zedelijken ernst, van hoogmoed en zelfzucht, in één woord van zonde.

Aan dat op elk gebied gebrekkig samenleven zijn wij zoo gewend dat wij vaak de wanverhoudingen niet zien, of denken dat zij toch niet veranderd kunnen worden. Maar van tijd tot tijd worden wij wakker-geschied. Het kwaad barst uit. Twist tusschen huisgenooten en naaste betrekkingen ergert zelfs de buitenstaanden, na reeds korter of langer tijd het leven van de daarbij betrokkenen te hebben vergald. Zwaar lijden van misdeelden en brooddronken verkwisting van rijken stuit den gevoeligen mensch die er getuige van is. Hevige klachten over ondergaan onrecht van de zijde van machtigen of over onhandelbaarheid en onbetrouwbaarheid van ondergeschikten dringen buiten de muren van fabriek of werkplaats; werkstakingen bereiden aan duizenden leed. Oorlogen tusschen de volken verspreiden namelooze ellende. Bloedige vervolgingen om het „geloof” doen den toeschouwer huiveren; kleinzielige uitbarstingen van geloofshaat doen ongeloovigen lachen over de dwaasheden dergenen die zich geloovigen noemen.

Zoo brengen wij, die geroepen zijn om elkander bij te staan en gelukkig te maken, elkander ten val, belemmeren althans elkaar in het zoeken van het

allerbeste. Hoevele verbeteringen zijn niet aan te brengen in ons leven! Och of de schatten die nu verkwest worden in oorlogen en oorlogstoebereidselen, in alcoholgebruik en ontzenuwende weelde, gebruikt werden tot stichting van scholen, kerken, volkshuizen, boekerijen, toevluchtsoorden, ziekenhuizen! och of daardoor loonen verhoogd en vruchtdragende werkverschaffingen ingericht werden! Wat zou er meer stoffelijk en geestelijk genot gesmaakt worden!

19. Waarop loopt de heerschappij der zonde uit?

Eene steeds toenemende ontaarding onzer natuur doet een toestand ontstaan waaruit geen herstel schijnt te zijn, en die geheele vernietiging van zielenadel en volkomen rampzaligheid ten gevolge heeft. Maar de kiem van het geestelijk leven sterft niet; zoodat redding mogelijk blijft.

Het is de vraag, of het goed is dat wij, het leven in God beschrijvende, het oog vestigen op de diepte van ellende waartoe het leven buiten God voeren kan. Zeker zou het niet goed zijn er lang bij stil te staan; want het aanschouwen van het onreine en dientengevolge rampzalige sticht niet. Toch kunnen wij het niet voorbijgaan.

In ons geestelijk leven wordt voortdurend het woord bewaarheid: wie heeft, dien zal gegeven worden, en hij zal overvloed hebben; maar van hem die niet heeft zal nog ontnomen worden wat hij heeft (Matth. 25 : 29). Terwijl hun die God liefhebben alles medewerkt ten goede, trekt hen die God den rug toekeeren alles naar omlaag: de voorspoed ontzenuwt en maakt overmoedig, de vreugde verwildert, de tegenspoed verbittert en dooft de geestkracht, de smart slaat neer, de arbeid verdriet of maakt tot een slaaf. Zelfs wat het ontroerendste is, de ontmoeting met hoogstaande menschen doet geen goed, maar kwaad; schaamte prikkelt tot te heviger verzet, het goede waaraan men geen gehoor wil geven wekt haat en afkeer.

Dientengevolge kan een mensch van stap tot stap dalen tot eene hopelooze diepte, zijne geheele natuur zoo ontaarden dat in zijn hart geen kwetsbare plek schijnt overgebleven te zijn; de aandrift ten kwade wordt steeds onweerstaanbaarder, en de meegesleepte loopt met open oogen in zijn verderf.

De gevallen die voor de hand liggen zijn die van de dronkaards en de ontuchtigen; gelukkig voor de maatschappij, zijn de zedelijke monsters zeldzaam die in koelen bloede en met verfijnde wreedheid, uit wellust of begeerlijkheid, mishandelen en moorden. Licht vergapen wij ons aan den schijn: de zichtbare goddeloosheid en ellende van sommigen doet ons meenen dat die uitvaagsels der maatschappij, vaak door het menschelijk gericht vervolgd, de rampzaligste slachtoffers der zonde zijn. Toch is het lot van den nijdigaard en den vrek niet minder beklagenswaardig dan het hunne; en wie zal peilen de ellende der koudheid van den mensch wiens hart gesloten is voor anderer welzijn, den mensch die alleen voor zich zelve leeft? Niet allen die ons diep ongelukkig schijnen voelen zich zelve zoo. Menigeen is in eene hel, die, zoo hij zich al niet verbeeldt in den hemel te zijn, zich toch het gemis hiervan volstrekt niet bewust is. Geestelijke hoogmoed is geen zeldzaam verschijnsel in menschen bij wie iemand met weinig menschenkennis schuldgevoel verwacht; in bordeelen en gevangnissen is zeker niet minder farizeïsme dan in de kerken. Betrekkelijk zeldzaam komt ook daar het knagend zelfverwijt, de wanhopige wroeging voor. Wee wie er door gejaagd wordt!

Het is onbegrijpelijk, hoe men, zulke verschijnselen

kennende, zonde eene geringe ontwikkeling van het zedelijk leven, eene achterlijkheid, kan noemen. Trouwens, wat wij in ons zelve opmerken veroordeelt die flauwe, onware opvatting en leert ons duidelijk genoeg dat zonde een ziekteverschijnsel is. Men kan met evenveel recht een doodelijk gezwel in het lichaam het teeken noemen dat dit nog niet volgroeid is, als eene met bewustheid begane zondige daad een bewijs van verkeerd inzicht of nog niet genoeg ontwikkeld zedelijk gevoel. Zonde, zeer zeker gevolg van zedelijke zwakte, is eene ziekte, die afgrijselijke vormen aannemen kan, en de geheele ziel sloopt.

De vraag: van waar de zonde? heeft van oudsher denkende menschen beziggehouden en menigeen geleid tot het geloof aan een Satan of Duivel, een volstrekt slecht wezen, het kwade in eigen persoon, door wien de menschen verleid worden, neen, die in hen vaart en hen tot al wat slecht en laag is brengt. Wie dit denkbeeld aanhangt toont meer besef te hebben van het verschrikkelijke karakter der zonde, dan zij die meenen dat zij niet anders is dan een staat van overgang van het lagere naar het hoogere; maar het lost in geen deele het geweldige, geheimnisvolle vraagstuk der zonde op. Immers, het is niet de vraag, hoe het komt dat een mensch tot zulk een diepte kan zinken: dit zien wij voor onze oogen gebeuren en kunnen wij voor een deel verklaren; wij drukken die verklaring zelfs uit in spreekwoorden als: van kwaad tot erger; geef den Duivel den vinger, en hij neemt de geheele hand. Wat ons pijnigt wordt uitgedrukt in de vraag: hoe de mogelijkheid van zulk eene geestelijke ellende te rijmen met de macht van God, den

Algoede? En hierover geeft het Duivelgeloof niet alleen geen licht, maar het verschuift het vraagstuk slechts en maakt het nog raadselachtiger. Want ook in den diepstgezonken mensch blijft iets goeds over, en dus de mogelijkheid op herstel; maar van een volstrekt slecht wezen, dat het kwade doet krachtens zijn aard en omdat het het kwade liefheeft, is dit onmogelijk. Zijn bestaan onder of naast God is dus ondenkbaar.

Op het voetspoor van Joodsche leeraars, hebben de Christenkerkvaders, om licht in het raadsel der zonde te verkrijgen, gezien naar het verhaal van Gen. 3, en gemeend dat Adams schuld door God verhaald wordt op zijne nakomelingen, of dat zijnezondigheid door hen is geërfd. Waarbij men zich dan verloor in de vraag, of de zonde van Adam al dan niet door God beschikt was. IJdele bespiegelingen, zonder anderen grond dan de waarneming dat het karakter der kinderen vaak nauw samenhangt met dat hunner ouders; ze brengen ons geen stap nader aan de oplossing van het pijnlijke vraagstuk waarvoor wij staan en wel zullen blijven staan.

Er is slechts één troost in; het goddelijke in den mensch sterft, voor zoover wij zien kunnen, nooit geheel: in ieder mensch, ook in den meest ont-aarden, is een vonk van geestelijk leven over, een vonk die wellicht nog aangeblazen kan worden. Dit geloof maakt dat wij elk mensch heilig achten, ook hem in wien alles verwrongen en het goddelijke nauwelijks meer bespeurbaar is; het drijft tot groote opofferingen, om vooral verwaarloosde en verwilderde kinderen, maar ook volwassenen van wier ziel schier

niets schijnt overgebleven te zijn, te redden; het noopt wetgevers en machthebbers om, met hulp van wetenschap en ervaring, in de rechtspleging en de behandeling van overtreders zoo goed mogelijk de zorg voor de veiligheid van maatschappij en eigen kring te verbinden met pogingen om de misdadigers te sparen en terecht te brengen, en doet terughuiveren voor de doodstraf; het predikt: wanhoop nooit, al schijnt menig geval hopeloos.

20. Hoe wordt gij bewaard voor de zonde en verlost uit hare macht?

Bewaard en verlost werd ik door God, die ondanks al mijne afdwalingen, mij onwederstaanbaar bleef aantrekken en het steeds doet; zoodat mij steeds duidelijker wordt, waar mijn waar geluk is te vinden, en het beeld van volkomenheid waarnaar ik heb te streven altijd schooner vóór mij staat.

Er bestaat onder de Protestanten van alle landen eene godsdienstige richting, van Engelschen oorsprong, die althans in Engeland het eerst onder bepaalde vormen krachtig opgetreden is, zelfs tot de stichting van kerkgenootschappen geleid heeft, volgens welke elk mensch die den hemel beërft naar dezelfde „methode” bekeerd wordt. Hiernaar heeten hare aanhangers: Methodisten. Zij leeren dat elk mensch die bestemd is op den goeden weg te geraken eerst zware aanvechtingen van den Duivel heeft te verduren en zich zeer benauwd voelt over de zaligheid zijner ziel, om dan, gemeenlijk op een voor hem zelve kenbaar oogenblik, te worden bekeerd of zich te bekeeren, d. i. het leven der zonde te verlaten en een Gode gewijd leven te beginnen. Wie eenmaal zoo door God bekeerd is kan wel struikelen, maar nimmer van de genade vervallen, en is dus verlost, gered. — Bij deze voorstelling van den weg ten leven past volkomen de uitdrukking: „verlost worden van de macht der zonde”, die zich aanbeveelt door den eeretitel „Verlosser”, in het N. T. aan Jezus

gegeven, omdat hij hen die in hem gelooven verlost uit de macht van de Wet, den Dood of den Duivel.

Niet te miskennen is het dat in de methodistische beschouwing een groot deel waarheid ligt. Zij is zonder twijfel eene vrucht der levenservaring van velen. Vooral menschen van hartstochtelijken aard, in wie zich eene zondige neiging zeer sterk en kenbaar ontwikkeld heeft, die diep gevoelen hoe rampzalig zij daardoor geworden zijn en niet dan na bangen strijd met dat verleden breken, doorleven de Methodistische bekeering.

Maar zoo gaat het niet met iedereen die God vindt. Wij verschillen allen van elkander in honderd opzichten, en daarom komen wij langs zeer onderscheiden wegen tot God. Allerlei voor ons zieleleven zeer gevaarlijke neigingen doen zich gelden, openbaren zich in daden, woorden, gedachten en worden weder krachteloos, verdwijnen spoorloos; zonderdat wij ons bewust zijn geweest van het gevaar waarin wij verkeerd hebben. Het zal wel waar zijn dat ieder mensch min of meer tegen alle geboden Gods gezondigd heeft en gevaar loopt er weder tegen te zondigen; doch daarmee is niet gezegd dat wij allen eens onwaarachtig, oneerlijk, afgunstig, wreed, hoogmoedig, wellustig en driftig zijn geweest, evenmin als wij dit alles thans zijn. Niet elke onheilige neiging had of heeft altijd vat op ons. Wij worden voor velerlei geestelijke ellende bewaard, evenals wij voor vele ziekten bewaard bleven, al was en is het onder andere omstandigheden zeer goed mogelijk dat wij ze kregen of nog zullen krijgen.

Ook wanneer eene zondige aandrift zich in ons

zoo heeft ontwikkeld dat wij haar gevoeld hebben, zoodat wij te recht van verlossing uit haar macht gewagen, dan nog wordt de overwinning op haar gewoonlijk niet behaald op een oogenblik dat wij ons later als beslissend kunnen herinneren, maar verliest zij vaak van lieverlede haar kracht en sterft meer af dan dat zij met geweld wordt te niet gedaan.

Wat veel medewerkt om de Methodistische opvatting van den weg ten heil in stand te houden is de waan dat het in ons geestelijk leven gaat om: uitverkoren of verworpen, gered of verloren zijn, ten hemel of ter helle gaan. Immers, hij die dit gelooft wenscht allereerst voor zichzelf, daarna ook voor anderen, de zekerheid dat hij tot de uitverkorenen behoort, zoekt daarom naar kenteekenen der uitverkiezing, duidelijke openbaringen der bekeering. Die waan wordt gevoed door ons spraakgebruik, dat wij bezwaarlijk kunnen veranderen: wij spreken van goede en slechte, geloovige en ongeloovige, ook van betrouwbare en onbetrouwbare, eerlijke en oneerlijke, hoogmoedige en nederige, kuische en onkuische menschen.

Heillooze gevolgen heeft die splitsing in uitverkorenen en verworpenen: aan den ééneu kant zelfbedrog, ijdele gerustheid, zelfverheffing, aan den anderen moedeloosheid en onverschilligheid. En die indeeling is valsch: noch onze eigen ervaring noch wat wij zien in anderen toont haar ons. Wij zijn niet of goed of slecht, of geheel geloovig of ongeloovig. Neen, wij zien God, maar niet altijd, niet steeds even duidelijk, en daarmede hangt ons zedelijk leven nauw samen: goed en kwaad is in ons op alle denkbare

wijzen met elkander vermengd. Wij, met ons gebrekkig oordeel en onze gebrekkige taal, wij moeten wel, met elkander sprekende, grove indeelingen en onderscheidingen maken, maar wij mogen nooit vergeten dat zij de werkelijkheid slechts zeer gebrekkig aanduiden. Wij bezitten geestelijke gaven, ieder in eigen mate en eigen vorm.

Doch hoe verschillend ook de geschiedenis van ons innerlijk leven is, wanneer wij God hebben gevonden en weder teruggevonden na afdoling, dan hebben wij dit te danken aan Hem, die zich heeft laten vinden, ons als het ware opgezocht en het verleden vergeven heeft. Die uitdrukking „vergeven” is hoogst gebrekkig; want zij onderstelt de verhouding van een schuldeischer tot een schuldenaar, en dat is nimmer die van God tot ons. Maar wanneer wij denken aan onze overtredingen, dan komen ze ons voor als eene schuld en gelijkt Gods onverkoelde liefde op kwijschelding daarvan. Hetzij wij dan, met het oog op ons eigen of anderer verleden en heden, liefst spreken van bewaard blijven voor velerlei afdwaling, of van gered worden uit de macht der zonden waartoe wij vervallen zijn, of van vooruitgang in kennis van God en zedelijke kracht — wij doen te recht nu eens het een, dan weder het ander — onloochenbaar is het de macht der waarheid die het kwade terugdringt en overwint, door hare onweerstaanbare aantrekkelijkheid. Ons hart is onrustig in ons totdat het rust vindt in God. Wie haar vindt is vóór alles dankbaar; want hij weet niets te bezitten dat hij niet ontvangen heeft.

21. Hoe werkt God in u?

Voor een groot gedeelte is dit onnaspeurlijk: ik weet niet, hoe het komt dat eene waarheid mij duidelijk wordt en steeds meer vervult; evenmin, hoe eene goede opwelling in mij ontstaat en ik den lust en de kracht verkrijg om eene verkeerdheid tegen te gaan. Maar zeker ben ik veel aan andere menschen verplicht.

Het is niet zeer nuttig veel na te denken over den weg waarlangs wij God hebben gevonden. Wel is het niet zoo gevaarlijk als het peinzen over onze zonden; want dit is gemeenlijk zeer onstichtelijk; maar wij loopen toch, wanneer wij nagaan, hoe wij ontkomen zijn aan zedelijke euvelen en opgericht uit een val, gevaar het goede in ons karakter en gedrag dat zoo tot stand gekomen is te overschatten; en het is heilzamer te staren op een groot, heerlijk beeld van volkomenheid en op het geluk waarnaar wij streven dan te blijven hangen aan het betrekkelijk geringe dat ons deel is geworden. In het „vergeten van hetgeen achter is” (Fil. 3: 14) is een groot deel wijsheid. Doch wij kunnen niet altijd nalaten over ons verleden te denken; onwillekeurig komt het ons soms voor den geest; dankbaarheid dringt ons er den zegen van te roemen; van tijd tot tijd halen wij het op tot troost of vermaning van ons zelve en van anderen.

Als wij dan de geschiedenis van ons zieleleven ons voor den geest brengen, en trachten te verklaren

hoe wij gekomen zijn tot een helderder inzicht, tot liefde voor iets goeds en schoons, tot afkeer van iets leelijks en onreins, dan bespeuren wij ras, hoe weinig wij daarvan weten. Het is met ons gegaan als met den man in de gelijkenis van Marc. 4:26 v.: hij strooit zaad in zijn akker, gaat slapen en staat op, nacht en dag, en het zaad spruit uit en wordt lang, hij weet zelf niet hoe. Ja, bij goed toezien bemerken wij, hoe wij groot gevaar loopen ons schromelijk te vergissen, door de naaste aanleiding tot een vooruitgang of omkeer aan te zien voor de oorzaak. Ik vang een woord op of lees een boek, mijn oogen gaan open voor eene hoogere waarheid, en ik dank dit aan dat woord, dat boek; maar ik weet niet, ik heb het nooit bespeurd of heb het vergeten, hoe, wellicht jaren geleden, andere menschen, andere boeken op mij een indruk gemaakt hebben geheel in dezelfde richting. Eene groote blijdschap verwarmt mijn hart, tilt mij op, zoodat ik God beter zie dan te voren, of een grievend leed drijft mij om troost tot Hem; maar die vreugd of die smart deed dit slechts omdat in mij veel daaraan was voorafgegaan dat mij derwaarts stierde. Luther ging niet in het klooster omdat hij zijn vriend op zijn bed vermoord vond of omdat de bliksem naast hem insloeg; hoogstens kan zoo iets den laatsten stoot tot zijn besluit gegeven hebben. Soms gebeurt het dat wij zonder kenbare oorzaak of aanleiding eene waarheid zien of opgejaagd worden uit den dommel; het is alsof „God het zijnen beminden in den slaap geeft” — hét gaat in wetenschap en kunst juist zoo. Wij zijn wellicht vergeten dat wij jaren geleden naar die waarheid

gezocht en dat wij over die slaperigheid dikwerf getreurd hadden. Wij weten weinig, zeer weinig, van Gods werk in ons.

Dit mogen wij ook niet vergeten, wanneer wij van groote mannen en vrouwen de levensgeschiedenis willen kennen; dat wil zeggen de geschiedenis van hun inwendig leven; hunne uiterlijke omstandigheden zijn alleen van belang in zoover zij daarmede samenhangen. Wanneer wij eenigen wetenschappelijken zin hebben, dan stellen wij ons niet tevreden met bewonderen; wij willen ook begrijpen en vragen dus: hoe zijn zij zoo geworden? en zijn blijde als wij iets te weten komen van het karakter hunner ouders en hierin iets vinden dat met het hunne overeenkomt; wij overwegen, welken invloed hun ouderlijk huis op hen kan gehad hebben, welke leermeesters hen hebben geleid, voor welke vragen zij bij hun opgroeien gesteld werden, welke voorloopers zij gehad hebben op den weg dien zij tot anderer heil betraden, enz. En als wij dan daarvan het een en ander hebben verzameld, dan meenen wij min of meer te begrijpen, hoe zij geworden zijn wat zij waren. Zulke onderzoekingen zijn volstrekt niet onvruchtbaar. Integendeel, evenals een natuuronderzoeker niet rust zoolang hij iets verder kan doordringen in de geheimen der natuur en steeds blijft vragen: wat kan ik te weten komen van de wetten waaraan het leven van plant en dier is gebonden? al beseft hij steeds beter dat hij in een peilloos raadsel tuurt, zoo wil ieder mensch die God lief heeft ook zoo duidelijk mogelijk zien, hoe de Machtige, Heilige en Liefderijke werkt in zijne kinderen. Maar hij vergete nooit dat hij ten slotte

voor een ondoorgrondelijk geheimnis staat. Men zegt vaak: Wie zal de wording van een genie, ook van een genie op godsdienstig gebied, doorgronden? - - Wat praat men van genie? Ja, voor ons is er een hemelsbreed onderscheid tusschen een genie en een mensch op den laagsten trap van ontwikkeling; maar inderdaad is het even ondoorgrondelijk, hoe een zeer weinig ontwikkeld mensch eene schemering opvangt van hooger licht, als hoe aan Jezus het wereldher-scheppend denkbeeld van Gods vaderliefde voor alle menschen is geopenbaard.

Alles één groot geheimnis.

Toch is daarin ééne waarheid die zich te sterker aan ons opdringt hoe dieper wij Gods werk in den mensch trachten te peilen: wij vinden God door elk-ander en met elkander. Tijdelijke afzondering van de menschen moge somtijds heilzaam, zelfs dringend noodig, ja, het eenige redmiddel zijn, wie zich voor-goed van de menschen afzondert loopt groot gevaar God steeds minder duidelijk te zien, al verbeeldt zich een kloosterling in zijne cel het tegendeel.

22. Wat zijt gij voor uw geestelijk leven aan andere menschen verplicht?

Met dankbaarheid erken ik, én dat vroegere geslachten mij woorden en beelden hebben nagelaten waardoor ik gevormd ben; zoodat ik, indien ik daarvan verstoken was, zeer arm zou zijn; én dat het samenleven, samenspreken en samenwerken met tijdgenooten een machtigen invloed ten goede op mij heeft gehad en voortdurend heeft.

Onder hen die opgevoed zijn in een Protestantsche omgeving zijn er waarschijnlijk niet velen die aarzelen zullen op de vraag, aan welke personen uit vroegere geslachten zij de grootste verplichtingen voor hun geestelijk leven hebben, te wijzen op den Bijbel met name op het N. T., en op Jezus, het middelpunt er van. Geletterde onkerkelijke menschen mogen wellicht een oogenblik wanen dat zij aan de zoogenaamde klassieke schrijvers, van ouder of jonger tijd, meer te danken hebben, eenig nadenken zal hen ras doen terugkomen van die dwaling; want hoe mild die bronnen ook vloeien, hoeveel wij er ook uit putten tot verfijning van onzen smaak, tot verscherping van ons oordeel, tot vermeerdering van onze kennis, wat zij opleveren tot voeding van het allerbeste in ons innerlijk leven: verfijning van ons zedelijk gevoel en aankweeking van de reinste vreugd, haalt in de verte niet bij wat O. en N. T. ons geven, of is hieraan rechtstreeks of zijdelings ontleend. Zoowel de geletterden onder ons als de ongeletterden, onze ge-

heele maatschappij, althans het Protestantsch gedeelte er van, heeft in ruime mate Bijbelsch voedsel ontvangen.

Onder de Godstolken uit Israël en de eerste eeuw van het Christendom wier woord en beeld ons ten zegen zijn geweest en voortdurend zijn, treedt zonder twijfel op den voorgrond Jezus. Wij behoeven, om dit te erkennen, niet te komen in de geleerde onderzoekingen over het al of niet geschiedkundige van hetgeen omtrent hem is overgeleverd; wij mogen vrij oordeelen over elk woord, hem in de evangeliën op de lippen gelegd, het aanvaardende of verwerpende; wij kunnen ons thuis gevoelen in de redeneeringen die zijne volgelingen, meenende in zijn geest te schrijven, ten beste gaven, of ze wonderlijk en gebrekkig noemen — als menschen die zelve God zien en niet op hooren zeggen van Hem spreken, laten wij ons door niemand, wien ook, binden in ons oordeel; maar uit de wereld van gewaarwordingen en beelden waarin het N. T. — gebrekkiger ook het O. T. — ons verplaatst komt zooveel reins, verheffends, waars, diepzinnigs en teeders ons te gemoet dat wij, bij vergelijking met wat wij nu bezitten, doodarm zouden zijn indien wij buiten den invloed daarvan waren opgegroeid.

Grooter invloed dan door denkbeelden en redeneeringen is te allen tijde op de meeste menschen geoefend door levensbeelden. De figuur van Jezus, den wijzen prediker, den kloeken strijder voor Gods zaak, den vriend van kinderen en zondaren, vooral den grooten lijder, heeft eeuwen lang duizenden bij duizenden geleerd, vermaand, niet het minst ge-

troost, en gaat voort dit te doen. Nevens hem heeft onder de Rooms-katholieken Maria, „Madonna”, veler harten geroerd. Elders heeft de Buddha en zijne groote zelfverloochening de zeden verzacht, ruwe volken getemd. En overal hebben mannen en vrouwen van naam -- heiligen of hoe ook geheeten, geschiedkundige personen of vruchten der verbeelding -- velen ontrukkt aan den sleur van het gewone leven en heilige of teedere gewaarwordingen gewekt.

Had de Christelijke Kerk niet zoo schromelijk den geest van Jezus miskend, door hem wel te vergoddelijken, maar zijne beginselen, tot onkenbaar wordens toe, te verwateren en te verontreinigen, de zegen zou voor velen grooter zijn; maar reeds nu, nu het evangelie meestal niet dan zeer verminkt wordt verkondigd, is het eene milde bron van geestelijk leven.

Wat ons door den Bijbel aangeboden wordt is niet het eenige geestelijk voedsel dat wij van het voorgeslacht hebben ontvangen. Menig dichter en denker „van Gods genade” — zooals men hen heet die oorspronkelijke warme en ware dingen zeggen — heeft ons in zijn werk een schat gegeven. Wij kunnen ons niet indenken in de geestelijke duisternis die ons zou omringen, wanneer wij niets lazen en geen menschen hoorden spreken die door boeken gevoed zijn. Niet voor ieder past hetzelfde voedsel. Zij die God kennen kunnen geleerden zijn die uit de diepzinnigste boeken het allerbeste zich toeëigenen, of onkundigen die zich stichten met eene eenvoudige vertelling, een lief vers, een begrijpelijk gezegde,

een roerend sprookje; tusschen die uitersten is eene oneindige verscheidenheid. Doch in schier alles wat ons troost, vermaant, leert, verheft, veredelt, in één woord rijker maakt, spreken menschen uit ouden of jongeren tijd tot ons.

Dat ouders, onderwijzers, vrienden en allen wier goed woord of voorbeeld ons ten zegen strekt vaak aan dien schat het hunne toevoegen behoeft slechts te worden aangestipt. En al doen zij dit niet, zij brengen ons de hun overgeleverde waarheden en bewijzen ons daarmede een groote weldaad.

Maar nog op eene geheel andere wijze zijn onze tijdgenooten ons ten onberekenbaar groot voordeel. De mensch is bestemd voor de samenleving, alleen voor zich zelve te leven is voor ons onnatuur. Wij vormen dientengevolge eene maatschappij, huisgezinnen, volken, staten, kerken, vereenigingen, genootschappen, of met welke andere namen men menschengroepen aanduidt. Ons aller belangen zijn zoozeer met elkander saamgeweven dat, al heeft ieder zijne persoonlijke behoeften, des éénen schade en voorspoed ten slotte de schade en de voorspoed van allen is. Dit is het groote opvoedingsmiddel van God; want door hun nauwen samenhang hebben de menschen van lieverlede allerlei deugden leeren waardeeren en beoefenen, die hen sieren en voor het innigste en heiligste leven met God onmisbaar zijn: zelfbeheersching, rechtvaardigheid, eensgezindheid, geduld en gemeenschapszin, handhaving van zelfstandigheid, naast opoffering van eigen wensch, eerlijkheid en waarheidszin, moed en voorzichtigheid. En die opvoeding duurt voort. Wat leeren wij niet veel

van elkander indien wij voor een goed doel samenwerken! Niets bindt hechter dan dit. Wij leeren van elkaar, niet omdat ik zooveel meer doorzicht heb dan gij, of gij dan ik; maar juist omdat wij samen zoeken naar de waarheid: wat de een niet juist inziet begrijpt een ander; waar de een ongevoelig blijft is zijn buurman verteederd; wij vullen elkander aan, nemen van elkander over en groeien zoo samen op.

Niet zonder schijn van waarheid klaagt men vaak dat het leven te midden der maatschappij, waarin op zoo onheilige wijze gejaagd wordt naar bevrediging van persoonlijke wenschen, slecht maakt, naar beneden haalt ten minste. Zeker, in de samenleving schuilen vele verleidingen, en menigeen wordt medegesleept ten verderve; maar wie ze overwint wordt door den strijd daartegen gestaald, gerijpt, veredeld, en ontwikkelt eene kracht die zonder die worsteling zou zijn blijven slapen. Er is veel ellende die gevaar loopt te ontmoedigen en te verstompen, omdat wij ze niet dan een weinig kunnen lenigen en buiten staat zijn ze op te heffen; maar wanneer wij hierin het onze doen, dan wordt ons zieleleven er door gebaat, worden wij liefderijker, wijzer, gelooviger. Taai zijn de vooroordeelen, schreeuwend de misbruiken; des te kloeker het karakter dergenen die ze aandurven. Worstelingen om strijdende belangen zijn er te allen tijde overal geweest; ze nemen steeds grooter afmetingen aan, veroorzaken gestadig meer nood, maar roepen ook te grooter deugd te voorschijn. Geducht, in menig opzicht heilloos is de strijd op vele plaatsen gevoerd tusschen werkgevers en werklieden: tirannie

aan den eenen kant, oogendienst of onbeschoftheid aan den anderen kenmerken hem maar al te veel. Maar wij aanschouwen ook te eener zijde liefderijke, verstandige zorg voor onderhoorigen, met terzijdestelling van eigen eer en genoegen, te anderer zelfopofferende samenwerking. Zonder die geduchte worsteling — mogelijk geworden door verbeterde middelen van voortbrenging en verkeer — zouden patroons en werklieden beiden bekrompener en kleingeestiger zijn gebleven. Nu wordt hun gezichteinder verruimd, hun blik verhelderd, hun verstand gescherpt, hun wil geoefend, hun gemeenschapszin ontwikkeld, hun onderlinge liefde vergroot. Zoo worden zij vatbaar voor hooger geluk, voor reiner leven met God.

Niet uit de ongerechtigheid wordt de gerechtigheid geboren, maar door dezelfde omstandigheden die, in schijn althans, tot klimmende ongerechtigheid aanleiding geven leidt God hen die Hem liefhebben tot hooger licht.

23. Arbeidt gij zelf aan uw geestelijk leven?

Ja. Hoe zou het mogelijk zijn het geluk te zien en mij niet in te spannen om het te verkrijgen?

Deze vraag klinkt zoo onnoozel, en het antwoord spreekt zoozeer vanzelf, dat men geneigd is te zeggen: waartoe haar te stellen? Doch wie geen vreemdeling is in het godsdienstig leven der menschheid, met name in dat der Christenheid, weet dat er alle reden is die vraag te doen, en dat het antwoord niet zoo vanzelf spreekt als het schijnt. En wat somwijlen in ons eigen hart omgaat doet ons te meer den ernst der zaak beseffen.

Immers, geestelijke traagheid is ons geen vreemd verschijnsel en zij zoekt veelsoortige verontschuldigen: men wenscht gelukkig te worden, tracht toch de moeite aan het betreden van den weg tot het geluk verbonden te vermijden, en paait zich dan met eene ijdele hoop. Bij Israël was het: ik ben lid van het uitverkoren volk, en dus van mijn heil gewis; bij Rome en elders: ik ben geloovig lid der Kerk, en zij brengt mij ten hemel; bij rechtzinnige Protestanten: Christus; heeft voor mijne zonden betaald, en daar ik hem door het geloof heb aangenomen, zal God mij de zaligheid geven; bij duizenden van allerlei gezinte: ik ben niet zoo heel slecht, en dus zal God mij wel vergeven en mij gunst betoonen. Zoo wiegt een mensch zich zelve in slaap.

Eene groote rol wordt in de geschiedenis van het zelfbedrog gespeeld door de leer van Gods vrije

genade. Toen onder de Joden door de schriftgeleerden met nadruk verkondigd werd dat elke gunst van God verdiend moest worden en Hij ieders tijdelijk en eeuwig geluk afmat naar zijne goede werken, toen jammerlijke verdorvenheid en verslapping van het zedelijk gevoel hiervan de vrucht was, trad het „Evan-gelie van Jezus Christus” met kracht hiertegen op, die „rechtvaardiging uit de Wet” scherp veroordeelend, en luide verkondigend dat God den zondaar onniet redde door het geloof in Jezus Christus. Dit was geestelijke ervaring der eerste belijders van Jezus, maar werd een leerstuk, welks eenzijdigheid blijkt uit de onware tegenstelling: „zoo staat het dan niet aan hem die wil, noch aan hem die loopt, maar aan den ontfermenden God” (Rom. 9 : 16).

Terwijl in de zich, maar al te snel, uitbreidende Christelijke Kerk dergelijke leeringen vaak zedelijke flauwheid, ja, ergerlijke zedeloosheid in de hand werkten, predikten te allen tijde rechtschapen mannen zonder diep gemoedsleven dat de mensch zelf zich de zaligheid verwerven kan en moet door ijver in het onderhouden van Gods geboden, terwijl hij hierbij steeds van Gods genadigen bijstand zeker kan zijn. In het begin der vijfde eeuw trad met die leer Pelagius op. De kerkelijke strijd door hem en zijne medestanders veroorzaakt is vooral belangrijk omdat die den kerkvader Augustinus genoopt heeft zijne, door langdurigen zielestrijd verworven, overtuiging dat de verlostte zijn heil alleen aan Gods reddende macht heeft te danken, te ontwikkelen. De Kerk, geroepen in dat geschil uitspraak te doen, beaamde wat Augustinus leerde, maar buiten staat van die

waarheid de diepte te peilen en onmachtig om met de prediking daarvan hare kinderen op den weg ook der middelmatige zedelijkheid te houden, verheerlijkte zij wel Augustinus, maar nam de opvatting van Pelagius, gewijzigd, over, en leerde dat het in des menschen macht stond den hemel te verwerven door het doen van goede werken, daar Gods genade door middel van de Kerk en hare dienaren medewerkte.

Die oppervlakkigheid en de met haar gepaard gaande prijsstelling op allerlei uitwendige „goede werken” droegen wrange vruchten, en de hervormers der zestiende eeuw kwamen er daarom tegen op en verkondigden opnieuw met nadruk de leer van Paulus: God reedt uit vrije genade door het geloof in Jezus Christus. En weer werd dit een dood leerstuk, hier en daar voerend tot het zoogenaamd lijdelijk Christendom, dat inhoudt: wie het hoogste geluk begeert moet niet zijn best doen, maar wachten; alleen God kan redden; men beware slechts het zuivere geloof. — Wat in vrome leidlieden eene ernstige overtuiging kan zijn, waarmede een reine levenswandel gepaard gaat, terwijl de wensch naar „het geloof in Jezus Christus” inderdaad een prikkel tot zelfwerkzaamheid is, wordt voor hunne volgelingen en napraters allergevaarlijkst, een dekmantel van geestelijken hoogmoed en van onzedelijkheid.

Deze en andere verkeerde leeringen zijn niet de oorzaken der zedelijke traagheid, maar slechts de drogredenen waarmede het geweten in slaap gewiegd wordt; de ware oorzaak dier traagheid is deze dat wij het waar geluk niet begceeren, omdat wij niet weten, hoe zalig het is met God te leven. Als wij

het wisten, terdege wisten, wij zouden niet slechts er naar reikhalzen, maar er alles voor opofferen; zooals in de gelijkenissen Matth. 13:44-46 de koopman in edelgesteenten die het allerkostelijkste na zoeken vindt, of de man die graaft en zonder zoeken op den grooten schat stuit, al wat hij bezit prijsgeeft om het hoogst begeerlijke machtig te worden. Als wij goed de zaligheid aan het zien van God verbonden kennen, dan is het woord: „zoekt en gij zult vinden, klopt en u zal opengedaan worden” (Matth. 6:7) geen vermaning — die behoeven wij dan niet — maar eene belofte, een steun tegen moedeloosheid. Als wij het hoogste geluk kennen, dan is het eenige wat wij behoeven het geloof dat het niet onmogelijk is het te verwerven, niet te vermetel er naar te streven. Van het woord „het staat niet aan hem die wil of loopt, maar aan den ontfermenden God” voelen wij wel de waarheid, wanneer wij ons best doen schijnbaar zonder vrucht; en beter nog voelen wij haar wanneer wij ongedacht ons zelve in het een of ander vooruitgegaan vinden; maar het wiegt ons niet in slaap. Juist omdat wij weten dat het aan den ontfermenden God staat, worden wij niet moede zelve „te willen en te loopen”. Hij wil blijkbaar ons geluk; want Hij heeft er onze oogen voor geopend en ons den wensch er naar in de ziel gegeven. Wij werken dan met alle macht ons eigen heil, omdat Hij alles in ons werkt.

24. Wat doet gij voor uw geestelijk leven?

Velerlei. Vooreerst zamel ik zooveel mogelijk kennis op van al wat mijn leven kan verrijken, vooral van wat op mijn geestelijk bestaan betrekking heeft. Voorts tracht ik van tijd tot tijd door overpeinzing en gebed mij te ontrukken aan den sleur en de bekoring der zinnelijkheid. Dan oefen ik mij in hetgeen ik plicht acht te zijn, mij onder tucht brengende. Een en ander doe ik in het vertrouwen dat Gods wil mij van lieverlede een tweede natuur zal worden.

In vele kringen van godsdienstige menschen heerscht wantrouwen tegen wetenschap. Dit heeft zijn goeden grond. Vooreerst oefent zij onbarmhartig kritiek op gebruiken en denkbeelden die, door overlevering en gewoonte, met het godsdienstig leven zóó zijn samengegroeid dat het pijn doet ze te moeten prijsgeven.

Dit geldt o.a. van het geloof aan wonderen, dat wil zeggen vermeende gebeurtenissen en daden die in strijd zijn met de regelen der natuur. De verstandelijk weinig ontwikkelde menschen zijn uit den aard der zaak zeer lichtgeloovig, nemen, indien het strookt met hunne wenschen, zonder aarzeling het wonderbaarlijkste aan — dat zon en maan op eens menschen bevelwoord stilstaan, dat een lijk weder levend wordt enz. Onder eenigermate ontwikkelde Protestanten bestaat het wondergeloof niet meer, dan alleen in zoover zij de Bijbelsche wonderverhalen voor waar houden. Onder de Rooms-katholieken heerscht het

geloof o. a. aan wonderdoende Maria- en Heiligenbeelden nog steeds. Het spreekt vanzelf dat men in kringen waar b.v. wonderdadige genezingen als waar aangenomen worden niet ingenomen is met de wetenschap, die het onmogelijke er van aantoot.

Doch ook afgezien van dit bijgeloof, de zucht om alles, ook het teërste, te onderzoeken, de begeerte om te weten, te begrijpen, te oordeelen, komt vaak in botsing met de neiging om te bewonderen, te vertrouwen, te aanbidden, te danken. Zij kunnen wel naast elkander bestaan, zelfs uitstekend samenwerken, maar zij trekken ons toch wel eens naar tegenovergestelde kanten.

Met dat al, ook ten bate van mijn geestelijk leven wil ik kennis verzamelen. Blijkt het dat in de denkbeelden en gebruiken waarin mijn leven met God gekleed is iets is dat door de wetenschap veroordeeld wordt, welnu, dat leven zal nieuwe vormen aannemen, het staat noch valt met derkbeelden of gebruiken. Integendeel, ik vertrouw vast dat God te beter gekend, dus te meer geëerd en geliefd zal worden, naarmate wij de zichtbare, en vooral de onzichtbare, schepping beter kennen.

Natuurlijk is vooral wat op de geestelijke wereld betrekking heeft van groote waarde voor mijn innerlijk leven. Te weten, hoe menschen van ouder en nieuwer tijd over God en zijn dienst hebben gedacht, hoe de tegenwoordige toestand der godsdienstige wereld, met name het hedendaagsche Christendom, is ontstaan, te begrijpen wat in menschenharten omgaat, de wetten te kennen waarnaar het goddelijke zich ontwikkelt in eene menschenziel — hij wien van dit alles iets dui-

delijk wordt ziet Gods werk, en dat is opbouwend, verrijkend.

Naast het zoeken naar kennis noemen wij afzondering en gebed.

Wij willen geen kwaad spreken of denken van ons dagelijksch werk, den omgang met de menschen en het woelige leven in de wereld; integendeel, wij erkennen daarin een schat te bezitten; maar het is niet te loochenen dat veel daarin gelijkvloersch is, wel niet slecht, maar toch kwalijk passend bij de hoogtepunten van ons leven, omdat het alleen voor het zinnelijke leven waarde heeft. Wie opgaat in het alledaagsche loopt groot gevaar daardoor te worden naar de laagte getrokken en het hoogste uit het oog te verliezen. Daarom wil ik mij van tijd tot tijd onttrekken aan den sleur van het leven, den tredmolen van het dagelijksch bestaan, het soms verbijsterend gewoel der wereld. Hiertoe dient de tijdelijke afzondering, in huis of daarbuiten, lichamelijk of alleen in den geest. Voor zeer velen is de gemeenschappelijke godsdienstoefening het aangewezen middel; weinigen verwaarloozen het straffeloos.

Op welke wijze wij in de eenzaamheid trachten ons gemoed te voeden met goede gedachten en te verheffen tot God, hangt van onzen aard af. Te allen tijde is voor velen het aantrekkelijkste, eenvoudigste en vruchtbaarste middel het gebed geweest. Om goed te bidden verzamelen wij onze gedachten, stellen wij ons voor oogen wat ons op dat tijdstip het meest ter harte gaat: onze overtredingen, indien ze ons vanzelf voor den geest komen, maar liefst onze hoogste wenschen voor ons en de onzen. Zijn dit alleen aardsche,

dat schaadt niet; vóór alles moeten wij eerlijk tegenover ons zelve zijn, en niet, ons opschroevende, iets zeggen te begeeren waaromtrent wij eigenlijk onverschillig zijn. En als wij weten wat wij begeeren, dan spreken wij het uit voor God. Hebt gij hiermede moeite, omdat gij niet weet, hoe gij tot den Onzienlijke met een „Gij” spreken zult, welnu, doe het dan niet; dit is een dier gevallen waarin het wikkend verstand en het warm gevoel met elkander wel eens in botsing komen; waarheid boven al! Anderen hebben er geen moeite mede. De vorm is onverschillig. Vergenoeg u dan met ernstig na te denken over uwe bestemming en roeping. Zelfs eene klanklooze verzuchting wordt door God verstaan. Maar kunnen wij in klare woorden zeggen wat wij begeeren, het zal ons goed doen. Licht krijgen onwillekeurig ook onze zuiver aardsche wenschen een geestelijken tint, een hogere wijding. Het gebed op vaste tijden is voor menigeen onontbeerlijk. Zelfs het gebruik van een formuliergebed, mits met eerbied opgezegd, kan heilzaam zijn: het nazeggende, leert men het wellicht nadenken en navoelen; zoo dringt de waarheid er van in de ziel door.

Daarbij oefen ik mij in het volbrengen van mijn plicht. Er is iets zeer kouds in het woord „plicht”; het doet denken aan iets dat wij niet verrichten omdat wij er genoeg in scheppen of ons hart er toe dringt, maar omdat wij er toe gedwongen worden door eene macht buiten ons. Dit duidt het woord ook inderdaad aan; althans, in dien zin bezigen wij het hier. Er zijn tal van dingen waarin ik geen lust heb en die ik toch begrijp te moeten doen; andere waarin ik

wel lust heb en die ik moet nalaten. „Moet”, omdat eene zedewet waarvan ik de rechtmatigheid inzie tot dat doen of nalaten noopt. Ik heb mijn ambt en moet doen dat waartoe ik door dat ambt gehouden ben; al ben ik wellicht een weinig ongesteld, al heb ik vele zorgen, al deed ik op zeker oogenblik honderdmaal liever iets anders, mijne ambtsplichten heb ik te vervullen zooveel mij maar eenigermate mogelijk is. Waarom? Omdat ik er voor betaald word? omdat ik inzie door verzuim anderen schade te berokkenen? omdat ik niet wil te boek staan voor nalatig? Ik beredeneer het wellicht, wellicht ook niet; in elk geval ik doe mijn plicht. — Ik houd het op zekeren Zondag voor dienstig naar de kerk te gaan. Opgewektheid er toe heb ik ditmaal niet: maar het is goed, meen ik: ik wil de gewoonte niet verliezen; het is eigenlijk niets dan traagheid indien ik niet ga; ik heb geen lust omdat een mooi boek dat ik bezig ben te lezen mij aantrekt; of ik moet het doen om een goed voorbeeld te geven — er is nog heel wat meer te bedenken; en ik ga, omdat ik meen dat het mijn plicht is. — Een arme vraagt mijn hulp; ik voel op dat oogenblik niets voor hem, begrijp alleen dat ik goed doe met hem te helpen; en ik help.

In deze en vele andere gevallen waarin ik besef dat mijn plicht het meebrengt, lust of geen lust, doe ik iets of laat ik iets na, mij zelven er toe dwingende. Zoo houd en breng ik mij zelven onder tucht. Maar dat is het rechte niet! zegt men; het goede moet gedaan worden uit liefde en met lust. Volkomen waar. Wie alleen uit koud plichtgevoel handelt heeft het rechte niet. Verkeerde ik in de ware stemming,

dan vervulde ik al mijne plichten omdat mijn hart mij dreef. Maar ik heb mijne stemming niet in mijne macht, en kies nu van twee kwaden het beste: dat wat ik meen dat verricht moet worden na te laten is zeker slechter dan het te doen. Door mijne gehoorzaamheid, al is het eene aarzelende, desnoods zuchtende gehoorzaamheid, oefen ik mij, mijne lagere begeerten onderdrukkend, mijn wil ten goede stalend.

Niemand die zich zelve en anderen eenigszins kent meent dat deze drie middelen tot aankweeking van geestelijk leven de eenige zijn, of dat ze van elkander zijn te scheiden, of dat deze drie voor alle menschen dezelfde waarde hebben. Er zijn er die te veel peinzen en bidden, en liever zich zelve tot allerlei werk moesten dwingen; er zijn ook menschen die altijd-door plichten volbrengen, voor wie het dienstig is zich af te zonderen en tot zich zelve in te keeren. Ieder onzer moet zijn eigen weg zoeken. Voor dezen zal het een weldadig geestelijk genot zijn eene godsdienstoefening bij te wonen; gene zal, om de hoogste stemming te veroveren, de vrije natuur opzoeken; een derde vindt God het eerst voor zijn schrijftafel. Hier gaat er een „met een boekske in een hoekske”; zijn naaste ontmoet God in zijne werkplaats; zijne vrouw wanneer zij 's avonds langs de bedden van haar slapende kinderen gaat. De eene dag is voor elk onzer niet gelijk aan den anderen; wat ons heden sticht laat ons morgen koud, en omgekeerd.

Alle pogingen die ik aanwend om geestelijk leven in mij aan te kweeken zijn slechts oefeningen. Het rechte is dat Gods wil niet buiten mij staat, als een

macht waaraan ik mij onderwerp, maar mijn tweede natuur wordt; zoodat ik door aandrang des harten, vanzelf, omdat ik het niet nalaten kan, het goede doe. Daarheen moet het. Ja, daarheen gaat het inderdaad. De booze lust die onderdrukt wordt sterft uit, de goede neigingen waaraan wordt toegegeven wortelen steeds dieper in. Ik houd het er voor dat ook mijn lichaam, dat immers voortdurend afslijt en weer nieuw opgebouwd wordt, daarnaar vervormd wordt. Bij beoefening van matigheid wordt de prikkel tot onmatig gebruik afgestompt; dwing ik mij voortdurend tot ijver, dan zal mijne loomheid verminderen en de afstand tusschen plannen maken en ze uitvoeren kleiner worden. Maar daargelaten welke rol het lichaam hierbij al dan niet vervult, alles, ook het goede, kan een gewoonte worden. Het wordt een tweede natuur om, als iemand ons een belediging toevoegt, niet dadelijk scherp te antwoorden, maar, „eene wacht voor onze lippen zettende”, eerst ons te bezinnen; eene tweede natuur om, als iemand onze hulp inroept, niet of er ons van af te maken of blindweg te geven, maar te trachten in te komen in zijn nood en te overleggen, hoe wij kunnen helpen; eene tweede natuur meer dan aan ons zelve aan anderen te denken: met de vraag, hoe men aan dezen of genen een genoegen kan doen, op te staan en naar bed te gaan. Al doende leert men. Ziel en lichaam plooiën zich naar Gods wil, en van lieverlede doen wij vanzelf, uit lust en liefde, wat wij eerst aarzelend en niet zonder tegenzin volbrachten.

25. Staat gij anderen bij in het streven naar het hoogste geluk?

Anderen den weg te wijzen naar het geluk dat ik gevonden heb is eene groote vermeerdering van mijne blijdschap en van mijn eigen geestelijk welzijn.

Het ligt in onzen aard wat wij denken en voelen mede te deelen aan anderen, vooral hen deelgenooten te maken van onze vreugd. Hoe dringt ons het hart om bij de aanschouwing van iets schoons te vragen: Ziet gij dat wel? wat is dat prachtig! Hoe sterk is de begeerte van hen wien eene verrassing is te beurt gevallen om een vriend, een bekende, desnoods een vreemde, te vertellen, wat hun is geschied! Zou het dan niet eene groote vermindering mijner heerlijkste en reinste vreugde zijn, als ik ze moest versmoren? Indien ik den weg tot geluk ken, kan ik niet nalaten dien anderen te toonen.

Dit doe ik te liever, omdat mijne levenservaring en de waarneming van anderer zieleleven mij heeft geleerd dat mijn hoogste geluk in menig opzicht afhangt van anderer zedelijk welzijn. Wanneer ik met God verkeer, zoodat mijne stemming hoog en rein is, doet het omgaan met menschen die daarvan niets gevoelen niet alleen pijn, maar het brengt groote verleidingen mede, al was het slechts die om hoogmoedig te worden. Reeds dit is geen gering gevaar. Doch er is meer. Mijne medemenschen voeren mij door hunne onwaarheid en de ergernis die zij in mij verwekken tot allerlei zonden. Het is goed zeggen

dat elke onnoodige bevestiging van mijne woorden uit den Booze is, ik erken volmondig de waarheid van Matth. 5 : 37 ; maar als ik te doen heb met menschen die zoo gewoon zijn aan onwaarachtigheid dat zij een eenvoudig woord niet gelooven, die mij herhaaldelijk vragen of het wel waar is wat ik zeg, wat moet ik dan doen? Al wat ik antwoord zal gaan boven het eenvoudige „ja” of „neen” en zal eene zonde zijn. Toornig worden mag ik niet, wil ik niet; want het verstoort mijn verhouding tot God en menschen; maar als ik eene laagheid zie begaan, onrecht, verdrukking, het mishandelen van een kind b.v., dan kan, dan mag ik niet kalm blijven, en ik zondig, zoo niet in daden, dan toch in woorden en gedachten. Goed van vertrouwen zijn, dat is heerlijk, dat is wat een kind is; maar als ik weet, ja, door droeve ervaring geleerd, instinktmatig gevoel dat een die mijne hulp inroept mij voorliegt, dan wantrouw ik hem, en dat is uit den Booze. Neen, één mensch alleen kan niet zalig worden. Wij worden het met elkaar. Zou ik dan anderen niet voorthelpen?

Maar ook afgezien van het voor- of nadeel dat ik zelf van anderer deugd of ondeugd voor mijn innerlijk leven heb, wil ik hen bijstaan om het geluk te beerven dat ik geniet, om hunnentwil. Daar waar men meent dat Gods liefde beperkt is tot de leden van stam of volk, of dat het hoogste geluk is weggelegd alleen voor de leden eener Kerk, daar kan men het voor goed houden te juichen over den ondergang der goddeloozen, zelfs zich verbeelden dat de aanschouwing van de eeuwige ellende der zondaren de zaligheid der uitverkorenen vergroot; zulke God en menschen on-

waardige voorstellingen zijn vaak door godsdienstige wanbegrippen, zoo niet gewekt, dan toch versterkt. Maar wij komen daartegen in verzet. Wij hebben erbarming met hen die God niet kennen, erbarming ook met hen die zich moedwillig van Hem afkeeren; hun onheil vermindert onze blijdschap; en kunnen wij hen leeren, helpen, redden, wij zullen het niet nalaten.

Het woord „propaganda” heeft voor velen een leelijken klank; men verstaat er gemeenlijk de poging onder om door alle middelen menschen over te halen tot eigen partij of Kerk. Dit is de vrucht van overdreven liefde voor een Kerk, een liefde die in de verbeelding van den ijveraar samenvloeit met den wensch het zieleheil van den naaste te bevorderen, omdat men meent dat wie lid van die Kerk is reeds daardoor het hoogste geluk verkrijgt. In den grond der zaak is die ijver meer vrucht van partijzucht dan van godsvrucht, en leidt licht tot de onzalige poging ook door middelen die het daglicht niet zien mogen „zieltjes te winnen.” Zoo vermoordt men menschenzielen.

Neen, zoo willen wij niet te werk gaan. Bij ervaring wetende dat God niet te vinden is dan in vrijheid, als hart en verstand voor Hem zijn gewonnen, willen wij niemand door overreding of omkoopning brengen tot eene belijdenis die niet uit zijn hart is. Maar in een goeden zin willen wij „propaganda” maken, mededeelen van het beste dat wij hebben, menschen wijzer, reiner, vromer, geestelijk rijker, dus gelukkiger maken, en waar wij persoonlijk niet medewerken kunnen, daar willen wij hen die het doen

naar vermogen steunen. Zij die arbeiden onder ongedoopte en gedoopte heidenen, ver weg of dicht bij, doen dat werk zeker gebrekkig; wij zouden het wellicht niet beter doen, want het is zeer moeilijk. Bij voorkeur geven wij hulp aan hen van wie wij meenen te weten dat zij het het best doen, aan geestverwanten. Maar, hoe dan ook, mede te werken tot het goede doel menschen nader tot God te brengen, dat verzui- men wij niet.

Voor al is het een voorrecht zelven werkzaam te zijn tot bevordering van anderer wasdom, in ruimer of enger kring: een voorrecht te spreken over het hoogste en heerlijkste dat in ons leeft, een voorrecht kinderen te leiden tot God, een voorrecht door smart verslagenen op te beuren en met nieuwe kracht te vervullen, een voorrecht een onkundige de oogen te openen en zijne vooroordeelen weg te nemen, een voorrecht een zondaar in het hart te grijpen en een verlorene terecht te brengen, een voorrecht de tallooze moeiten aan dat werk verbonden met geduld en volharding te overwinnen; dat alles is, ondanks de daaraan verbonden teleurstellingen, een voorrecht, ja, een lust — indien wij God liefhebben.

26. Hoe durft gij aan het zieleheil van anderen arbeiden, terwijl gij uw eigen zwakheid en onkunde kent?

Ik durf dat doen omdat ik weet dat God mijn gebrekkig werk gebruikt voor zijn doel.

Op elk gebied des levens waarop wij anderen tot hulp en voorlichting zijn kunnen is het besef van geringheid hinderlijk, het gevoel van onmacht doodend. Op geen gebied verlamt het denkbeeld: ik ben klein en vermag niet veel zoo licht als op dat van het godsdienstig zedelijk leven. Zal ik, die God zoo gebrekkig zie, die zelf zoovele fouten bega, zal ik anderen, die wellicht beter zijn dan ik, voorgaan, vermanen, leeren, troosten? Dikwijls wordt die vraag ingegeven door traagheid of menschenvrees, die zich hult in den mantel der nederigheid; maar zij kan opwellen uit een hart vol ootmoed en schuldgevoel.

Dat besef van onmacht moet overwonnen worden; want wij hebben onze gaven niet ontvangen voor ons zelve alleen, maar ten bate van allen aan wie wij iets kunnen mededeelen, en wij verzuimen onzen plicht wanneer wij ons licht niet laten schijnen. Aarzelend werken, weifelend spreken, flauw doen wat wij te doen hebben, dat baat niet; dat geven wij ook weldra op. Wij moeten durven.

Er is slechts ééne reine bron voor den moed dien wij voor geestelijken arbeid behoeven, dezelfde die ten slotte de bron van alle kracht is, de gemeenschap met God, die zich voor deze zijde van ons leven be-

lichaamt in het heerlijk geloof: ik ben het niet die het goede werkt, het is de macht der waarheid zelve, der waarheid die sterk of zwak, vroeg of laat, weerklank vindt in aller menschen ziel, het is God zelf, die het doet, en ik ben slechts zijn werktuig. Ik heb mijn plicht te vervullen: zoo goed ik kan mijn hart te laten spreken; wat er van komt is mijn zaak niet, dat is Gods zaak.

Dit is voor iedereen de krachtigste, en alleen in stand blijvende, drijfveer om het goede te doen, ook voor hen die vele talenten hebben ontvangen. Maar terwijl dezen licht andere prikkels hebben, door de menschen op den voorgrond gezet en te hulp geroepen worden, hunne kracht voelen omdat zij meer weten dan anderen, is dat geloof: ik ben een werktuig in Gods hand, niets meer, maar ook niets minder — onmisbaar voor de kleinen naar de wereld. Zij, die naar oogenschijn weinig vermogen, geen naam hebben en weinig gelegenheid tot arbeiden voor anderen, die geringe kennis bezitten en de kunst van goed spreken niet hebben geleerd, zij zien licht hoog op tegen de menschen die kunnen spreken of schrijven voor duizenden, van wie, om hunne plaats in de maatschappij, niet zonder reden veel verwacht wordt; zij zien tegen hen op, alsof die alleen veel vermogen en dus de vrijmoedigheid mogen hebben Gods werk voor anderen te doen. Doch voor God is er geen verschil tusschen de menschen met één en de menschen met twee of vijf talenten, behalve dat de laatsten meer hebben te verantwoorden. Laat de schijn ons niet bedriegen! Het is soms de vraag, wie duurzamer invloed ten goede oefent, iemand wiens woord duizen-

den bereikt, of iemand die één kind leert of één zondaar bekeert. Wie zal vooruit zeggen, hoeveel heil dat ééne kind, die ééne terechtgebrachte der wereld zal aanbrengen? Maar het doet er niet toe, wie veel of weinig uitricht. Wij zijn slechts gehouden tot dat waartoe wij in staat zijn. En ook hij wien de wereld benijdt om zijn gaven, die, zou men zeggen, alle recht heeft om te durven arbeiden voor anderen, ook hij doet dit slechts goed, nederig en volhardend, als hij, onder de tallooze teleurstellingen die zijn deel zijn, gesteund wordt door het geloof Gods medearbeider te zijn.

27. In welke stemming denkt gij aan het verleden der menschheid?

Ik denk aan het verleden der menschheid wel met schaamte en rouw over veel dwaasheid en zonde, maar vooral met groote bewondering en erkentelijkheid voor Gods zegenrijke leiding.

Ieder die iets weet van de geschiedenis der menschheid erkent het hoogst gebrekkige van haar verleden. Dat men vroeger op elk gebied in kennis bij het heden achterstond en die onkunde velerlei onnoodig leed veroorzaakte, dit ergert ons niet. Maar wij zien ook grove onzedelijkheid, heerschappij van onbeteugelde zelfzucht, schromelijke misbruiken, hardnekkigen tegenstand tegen vooruitgang op allerlei gebied, niet het minst in zake van godsdienst: vele der beste menschen gekruisigd en verbrand. Daarover schamen wij ons; dat zouden wij willen vergeten.

Het is soms noodig de euvelen van het verleden op te halen. Tegenover de onverstandige lofredenaars op den ouden tijd, die te weinig oog hebben voor het goede van het heden, is het onvermijdelijk het verleden te beschrijven zooals het was. Ja, dit is in vele gevallen heilzaam. Wel brengt die kennis alleen geen genezing aan, maar zij kan toch medewerken om de oogen van blinden te openen. Wij moeten dus wel eens, wanneer Rome, prat op de heiligheid harer Kerk, haar zondig verleden bemantelt, zeggen: Vergeet niet dat de verdorvenheid dier Kerk in meer dan één tijdvak zoo groot was dat zij, ook naar het oordeel harer trouwste

zonen, dringend „hervorming aan hoofd en leden” behoefde. Wij moeten wel eens de klagers over de ongodsdienstigheid der hedendaagsche Protestanten wijzen op veler onkerkelijkheid, op jammerlijke kerk-twisten, op de ongeloofelijke onkunde van voorgangers en gemeenten in vroeger tijd. Wij moeten hen die onze dagen van onverdraagzaamheid beschuldigen wijzen op inkwisisie en heksenprocessen. Wij moeten hen die de maatschappelijke wanverhoudingen van heden aan de willekeur van eenige machthebbers toeschrijven wijzen op de gruwelen van vroeger, op de ruwheid en brooddronkenheid in alle klassen der oude maatschappij.

Een en ander moet wel somtijds geschieden; maar wij doen het niet met leedvermaak. Wij staan niet met genot stil bij de dwaasheden en zonden van het verleden — evenmin als wij er genoeg in scheppen onze eigen zonden en dwaasheden op te halen — de vorige geslachten zijn ons voorgeslacht; daaruit zijn wij voortgekomen, en wie weidt gaarne uit over de schande zijner ouders?

Wij zien iets beters dan zonde, als wij het verleden der menschheid in oogenschouw nemen. Geleerd door wat met ons zelveu gebeurd is, waarin wij met dankbaarheid Gods leidende en reddende hand zien, ontdekken wij zijne werkzaamheid ook in de geschiedenis der menschheid.

Achter ons ligt niet — zooals Grieksche en Latijnsche dichters fabelden — een gouden eeuw, gaandeweg door een zilveren vervangen, die op haar beurt plaats maakte voor tijden van steeds geringer allooij, maar een in alle opzichten lagere toestand der wereld.

Hoe verder wij in de geschiedenis teruggaan, des te donkerder is het tafereel. Niet alleen waren de oudste menschengeslachten waarvan de heugenis bewaard is veel afhankelijker van de natuur dan latere, en dus genoodzaakt zich schier geheel te wijden aan den strijd voor het stoffelijk bestaan; niet alleen was het leven zeer ongeriefelijk en waren verreweg de meesten gedoemd tot hopelooze slavernij; maar ook de meest bevoorrechten waren arm in vergelijking met ons, omdat hunne kennis gering, hun zedelijk gevoel weinig ontwikkeld was. In alle opzichten is het menschdom langzamerhand, nu geleidelijk, dan als met sprongen, vooruitgegaan.

En in alle tijden, in allerlei landen, onder zoo-genaamde heidenen en Israëlieten, Christenen en Mohammedanen, Rooms-katholieken en Protestanten, kerkelijke en onkerkelijke menschen, waren er die, meer bestraald door Gods licht, boven de menigte uitblonken in gaven van verstand en hart, in kracht van innerlijk leven. Wij treffen ze vooral in het Christendom aan; maar dit kan zijn omdat wij hiervan meer weten dan van andere godsdiensten, en omdat wij het goddelijke in Christelijke vormen het best verstaan. Die uitnemendsten van ons geslacht zijn vaak miskend, somtijds vervolgd, gedood. Doch wat zij het eerst zagen is gaandeweg door enkelen, door velen, gezien, totdat het gemeengoed der wereld werd.

De macht van misbruiken, misstanden, vooroordeelen scheen dikwijls onoverwinlijk, en het was menigwerf voor menschelijke wijsheid ondoenlijk den weg uit het duister te vinden; maar, zooals een

levende wortel een zwaren steen optilt en scheurt, zoo heeft de waarheid, langs onnaspeurlijke wegen, vaak door middelen waaraan niemand gedacht had, haar onweerstaanbare kracht geopenbaard.

Daarom zien wij met groote dankbaarheid en bewondering terug op het heerlijk werk Gods dat het verleden der menschheid ons toont.

28. Durft gij, ondanks alle zonden en dwalingen die gij in u zelve en anderen waarneemt, hopen op de toekomst?

Zeer zeker. De toekomst kan niet anders dan goed zijn; want, wat ook sta of valle, aan waarheid, goedheid en schoonheid, aan God, behoort de toekomst, en Hij is het leven van ons leven.

Evenals in de stoffelijke wereld, heerschen in de geestelijke onverbreekelijke wetten. In ons dagelijksch leven, voor onze lichamelijke behoeften, rekenen wij stellig op de vastheid der natuur; de zon zal niet vergeten op te gaan, het vuur niet ophouden warmte te verspreiden. Eveneens vertrouwen wij dat dezelfde macht die zich tot heden in ons geestelijk leven en in dat der menschheid deed gelden ook in de toekomst zal blijken almachtig te zijn. God is getrouw. Heeft Hij in het verleden de menschheid opgevoed tot handhaving van orde en recht, tot beoefening van kunst en wetenschap, tot onderlinge hulpvaardigheid en zedelijkheid, in één woord: tot een hooger peil van leven, heeft Hij gedurig in het hart zijner kinderen gesproken, hen nopend om, trots alle bezwaren, naar Hem te luisteren en zijn wil te doen, heeft Hij telkens den sterksten tegenstand gebroken, dan zal Hij hetzelfde ook in de toekomst doen.

Het komt ons dikwerf voor dat de onvatbaarheid voor het goede heden veel grooter is dan weleer; maar dit is niets dan schijn. Zijn wij zelve ontgroeid aan verkeerde meeningen en toestanden van

vroeger, dan verbeelden wij ons dat die oudtijds gemakkelijker te overwinnen waren dan de euvelen waartegen thans gestreden moet worden. Dit is het gevolg onzer kortzichtigheid. De hedendaagsche vooroordeelen en misbruiken zijn evengoed te overwinnen als die van weleer, en zullen evengoed vallen.

Vóór ons is licht. Het is de onvergankelijke verdienste van Israël aan het geloof in eene blijde toekomst onwrikbaar te hebben vastgehouden. Al was het heden donker, eenmaal zou de dag aanbreken, waarin Israëls god voor alle volken een maaltijd zou aanrichten op den heiligen berg, waarin van aller oogen de tranen zouden worden afgewischt. Wel beperkten zij het heil nagenoeg tot hun volk, wel waren hunne verwachtingen zeer zinnelijk en in grillige vormen gekleed, maar van groote beteekenis blijft het dat zij geloofden in een koninkrijk Gods op de oude aarde of op eene nieuwe aarde, een rijk waarin God de Heer de eer zou ontvangen die Hem toekwam en alle vromen heil zouden erlangen. De Christelijke Kerk heeft de zaligheid meer in den hemel dan op aarde gezocht, maar het geloof in eeuwig leven, een onverderfelijk geluk en Gods verheerlijking is ook door haar voortdurend verkondigd en aangekweekt. En dat is van groote waarde; want zonder hoop kan ons geestelijk leven niet gezond zijn.

Door de bonte inkleedingen van dat geloof in het Godsrijk, waaronder de kern vaak schuil gaat, afkeerig geworden van die uitspattingen der godsdienstige verbeelding, vergenoegen vele ernstige menschen zich met soberder voorstellingen en duidelijker geteekende beelden van geluk; zij zien met vertrou-

wen uit naar een heilstaat op aarde, eene gereinigde, gelukkig gemaakte maatschappij, eene orde van dingen waarin aan de armoede paal en perk zal gesteld zijn, waarin de verhouding tusschen de menschen rechtvaardiger zal wezen, waarin onderlinge teedere en verstandige hulpvaardigheid allen in staat zal stellen om hunne vermogens te ontwikkelen en gelukkiger te worden, waarin de hartstochten gebreedeld, zonde en onkunde overwonnen zullen zijn.

Ziedaar een heerlijk vooruitzicht, maar te beperkt. Zulk een Godsrijk op aarde, een toestand waarmede wij vrede kunnen hebben, kan nooit komen. Gesteld dat wij bereikt hadden wat wij ons als het hoogste en heerlijkste gedacht en gedroomd hadden, dan zouden terzelfder tijd in het hart der uitnemendsten zoovele nieuwe, weer hooger en heiliger, wenschen zijn opgerezen dat de tevredenheid steeds verstoord was. Nooit rust! altijd hooger! dat is de leus van het menschdom dat God kent. Wij zijn geschapen voor het oneindige, voor het eeuwige, het volmaakte, en geen aardsche maatschappij, hoe volkomen ook, kan aan dat verlangen geheel voldoen. Daarom kunnen de heiligste wenschen die in menschenharten oprijzen evenmin vervuld worden in de vormen waarin kinderen van onzen tijd ze kleeden als in die waarin oud-Israël ze uitsprak: gene zijn niet minder bekrompen dan deze; ook het scherpste geestelijk oog ziet slechts weinige schreden voor zich uit, en eene eeuwigheid ligt vóór ons.

Zijn dan de stoute verwachtingen der geloovigen van den ouden tijd onvervuld gebleven? Neen; maar ze zijn door de werkelijkheid verre overtroffen. Zoo

zal het ook in de toekomst gaan. Wij zien vooruit en beproeven wellicht, evenals voor onszelf, zoo ook voor de menschheid, een toekomstig geluk te teekenen. Laten wij dit gerust doen. De voor Gods kinderen weggelegde vreugde gaat al ons denken en droomen even ver te boven als het heil dat Jezus' Evangelie bracht de stoutste droomen van Israëls grootste profeten te boven ging. De toekomst behoort, niet aan ons, niet aan de menschheid, maar aan God. En dit is ons genoeg; want, wat ook staat of valt rondom ons en in ons, door Hem, met Hem en in Hem leven wij.

De bede: Onze Vader die in de hemelen zijt, uw naam worde geheiligd! is niet slechts een wensch, maar de uiting van een geloof dat niet beschaamd wordt.

I N H O U D.

	blz.
Voorrede	5
1. <i>Wat is uw grootste geluk?</i>	7
<p>Geluk geven gezondheid, geld, goede naam, kennis, kunst, ons dagelijksch werk, een te-huis, de begeerte goed te worden, liefdeleven. Doch dit alles, zelfs het hoogste er van, voldoet niet. Wij hebben behoefte aan het zien van God.</p>	
2. <i>Wat verstaat gij onder het zien van God?</i>	13
<p>Uitdrukkingen die ongeveer hetzelfde beteekenen, even gebrekkig als deze. De uitdrukking: gelooven in God. De zin van »verwantschap met God».</p>	
3. <i>Wat houdt het in, God den Oneindige te noemen?</i>	17
<p>Wij kunnen ons den Oneindige niet denken. Vandaar belijdenis der eenigheid Gods alleen in naam. Maria- en Heiligenvereering. Drieëenheid en Christusvereering. Onvermijdelijkheid van aan het menschelijke ontleende uitdrukkingen.</p>	
4. <i>Hoe openbaart God zich aan u?</i>	22
<p>God kan met geen onzer zintuigen waargenomen worden. Beeldendienst. Overschatting der leer. Tooverij en waarzeggerij. Het sacrament des altaars. Bijgeloof aangaande de waarde van doop en gebed.</p>	
5. <i>Wat verstaat gij onder Gods macht, en waarom gelooft gij daaraan?</i>	27
<p>De ervaring dat het goede in mij het kwade overwint. Daardoor gescherpt, ziet ons oog iets dergelijks in de wereld rondom ons; de geest beheerscht de stof. Het hooge belang der kennis van Gods wil.</p>	
6. <i>Wat is de wil van God?</i>	31
<p>Beteekenis van »heilig» in de vóór-christelijke wereld; bij de Christenen. Het leerstuk der verzoening door het bloed van Christus, en dat der eeuwige verdoemenis. De ware zin van »Gods heiligheid».</p>	
7. <i>Hoe is God jegens u gezind?</i>	35
<p>God wil der menschen geluk voor zoover zij er vatbaar</p>	

voor zijn. Namen voor Gods liefde. Zij strekt zich over allen uit. Moeilijkheid om dit te erkennen. Het »Evangelie».

8. *Waarop rust uwe verzekerdheid aangaande God en zijne verhouding tot u?* 39

Weinigen hooren zelve Gods stem. Er waren en er zijn tolken van Hem. Wording van Kerken. Zegen daardoor aangebracht. Gevolgen der priesterheerschappijen. Noodzakelijkheid zelve te oordeelen. Geluk daaraan verbonden.

9. *Welken invloed heeft het zien van God op uwe waardeering van uw werk?* 45

Geene werkzaamheid waartoe wij gehouden zijn. Bewaart ons op den duur voor onvoldaanheid. Hoe het leven met God daarvoor behoedt.

10. *Welken invloed heeft het zien van God op u bij het lief en leed van het leven?* 48

Gevaren van buitensporige vreugd en smart. De onaandoenlijkheid der Stoïcijnen. De zedelijke kracht der geloovigen.

11. *In welke verhouding staat gij, God ziende, tot uwe medemenschen?* 51

Heiliging van het huwelijk. Iemand »lief hebben in God». Veredeling van alle aardsche betrekkingen. Deelneming in anderer lot. Verdraagzaamheid, als hunne gebreken aan den dag komen. Armenzorg.

12. *In welk licht vertoont zich aan u, wanneer gij God ziet, uwe toekomst?* 55

Hoop doet leven. Wie God ziet gelooft aan den wasdom van zijn geestelijk leven. Ook tegenover het raadsel van den dood. De grond onzer verwachtingen; hun die God lief hebben werkt alles mede ten goede. De leer der Voorzienigheid.

13. *Ziet gij God altijd en duidelijk?* 60

De algemeenheid der klacht dat God niet altijd gezien wordt. Wat het beteekent God tijdelijk niet te zien. Daaruit voortvloeiende onmacht om over Hem goed te spreken. Hij is echter ons meer nabij dan wij zien.

blz.

14. *Waarom is het toe te schrijven dat gij God zoo gebrekkig ziet?* 64

De zinnelijke natuur heeft hare rechten. Ondoelmatigheid der pogingen haar met geweld te onderdrukken. Het kind kan God niet zoo goed zien als een volwassene. Daarenboven stoort de zonde.

15. *Waarom bestaan uwe zonden?* 67

Dat al wat den mensch die met God leeft onwaardig is zonde moet heeten wordt miskend door alle predikers van eene zedewet. Het bedenkelijke van elke wettelijke richting. Onze bestemming voor de volmaaktheid.

16. *Zijt gij verantwoordelijk voor al die overtredingen?* 71

Wij zijn verantwoordelijk ook voor onze onopzettelijk begane misdrijven. Verontschuldigen die wij voor anderen laten gelden, voor ons zelve alleen als anderen onzen goeden wil miskennen. Verontschuldigen voor opzettelijk begane zonden troosten niet. Toerekenbaarheid.

17. *Welke gevolgen hebben uwe zonden voor u zelve?* 76

Leven met God kan gepaard gaan met groote ondeugden, al schaden deze daaraan. Opzettelijk begane zonden vernielen het leven met God gaandeweg. Verzwakking van het oordeel; de waan dat God met uiterlijkheden gediend is. Afstomping van het zedelijk gevoel. Verslapping van den wil.

18. *Welken invloed heeft de zondige toestand van u en uwe medemenschen op uwe onderlinge verhouding?* 80

De slechte toestand der menschenwereld is voor een groot deel het gevolg, niet van zonde, maar van des menschen gebrekkige ontwikkeling. B. v. het onbeperkt gezag van één mensch. Maar de zonde maakt dat misstanden die verbeterd konden worden in stand blijven. Wanverhoudingen in huisgezin, maatschappij, volkerenverkeer, kerk. Uitbarstingen van het kwaad.

19. *Waarom loopt de heerschappij der zonde uit?* 85

Alles werkt hem die zondigt ten kwade. De vreeselijke diepte waarin een mensch kan verzinken. De zonde niet hetzelfde als teeken van geringe ontwikkeling, maar ont-

aarding. De leer over den Duivel en die over den zondeval. Het goddelijke in den mensch sterft niet geheel.

20. *Hoe wordt gij bewaard voor de zonde en verlost uit hare macht?* 90

Waarheid en eenzijdigheid van het Methodisme. Onopgemerkte bewaringen en gezangen. Het gaat niet om: gered of verloren. Langs welken weg ook wij God vinden, het geschiedt altijd door zijne reddende liefde.

21. *Hoe werkt God in ons?* 94

Onnaspeurlijkheid van Gods werking in ons, en zelfbedrog waaraan wij bij het speuren daarnaar blootstaan. Onbegrijpelijkheid der ontwikkeling van groote mannen en vrouwen, ja van elks menschen zieleleven. Zeker vinden wij God ook door elkander.

22. *Wat zijt gij voor uw geestelijk leven aan andere menschen verplicht?* 98

De Bijbel; Jezus; dichters en denkers »van Gods genade». De opvoeding door de samenleving.

23. *Arbeidt gij zelf aan uw geestelijk leven?* . . . 104

Geen overbodige vraag. De leer van Gods vrije genade en die der rechtvaardigheid door het geloof alleen. Wie het waar geluk kent geeft er alles voor. Troost gelegen in het geloof dat God in ons werkt.

24. *Wat doet gij voor uw geestelijk leven?* 108

Ongegrondheid van het wantrouwen tegen wetenschap. Waarde der kennis van de godsdienstige wereld. Afzondering en gebed. Oefening en plichtsbetrachting. Niet voor alle menschen is hetzelfde het nuttigste. Gods wil wordt eene tweede natuur.

25. *Staat gij anderen bij in het streven naar het hoogste geluk?* 115

Het is een genot anderen deelgenoot te maken van onze blijdschap. Ook noodig voor ons eigen zedelijk welzijn. Daarenboven dringt ons de liefde om anderen bij te staan. Valsche en ware »propaganda». Het groote voorrecht anderen te kunnen helpen.

blz.

26. *Hoe durft gij aan het zieleheil van anderen arbeiden, terwijl gij uw eigen zwakheid en zonde kent?* 119

Het besef van onmacht is heilloos. Wij zijn mede-arbeiders van God.

27. *In welke stemming denkt gij aan het verleden der menschheid?* 122

Soms is het noodig de zonde van het verleden op te halen. Beter is het hierin Gods werkzaamheid te zien.

28. *Durft gij, ondanks alle zonden en dwalingen die gij in u zelve en anderen waarneemt, hopen op de toekomst?* 126

Gods getrouwheid grond van ons vertrouwen. Israëls geloof aan eene blijde toekomst, en dat der Christelijke Kerk. Het geloof in eene volmaakte maatschappij is te beperkt. De toekomst behoort aan God.

Inhoudsopgave 131
